

THE RELATIONSHIP BETWEEN COHERENCE AND AGGRESSION, TAKING INTO ACCOUNT PSYCHOLOGICAL GENDER, IN JUVENILE GIRLS AND BOYS*

Józef K. GIEROWSKI^{1,2}, Monika CYBORAN², Anna PORAŃSKA²

¹ *Institute of Forensic Research, Krakow, Poland*

² *Faculty of Psychiatry, Collegium Medicum of the Jagiellonian University, Krakow, Poland*

Abstract

The aim of the study was a comparative analysis of a group of juvenile girls and boys in order to show possible relations between a feeling of coherence and its components and aggression present in various forms, taking into account the psychological gender of examined persons. 193 juveniles from reformatories in Pszczyna, Racibórz and Zawiercie were examined. In the examinations, the Sense of Coherence Scale (SOC-29) by A. Antonovsky, the Aggression Questionnaire by A. H. Buss and M. Perry, and the Inventory of Psychological Gender by A. Kuczyńska were used. The conducted statistical analysis showed that both girls and boys are characterised by a similar level of coherence that is lower than average for the population. The variable differentiating results in coherence appeared to be psychological gender. It was also shown that juvenile girls are characterised by a higher level of general aggressiveness than boys, and also by verbal aggression, anger and hostility. Both groups obtained similarly high results for physical aggression. The obtained correlations show a general negative relation between level of coherence and aggression in examined persons; the only exception is verbal aggression, which is positively correlated to general intensity of coherence and a sense of comprehensibility. Summarising, the conducted research revealed the existence of numerous relations between coherence and aggressiveness, which were modified by the gender of examined persons – and above all by their psychological gender.

Key words

Juveniles; Coherence; Aggression; Psychological gender.

Received 8 February 2008; accepted 13 March 2008

1. Introduction

Analysis of personality and motivational factors which could determine social malfunctioning and juvenile delinquency points to numerous spheres of possible behavioural disorders, of which one is stress and coping with difficult situations. The transactional theory of stress led psychologists to focus on attempts of the individual to overcome difficulties (coping). The

salutogenetic model, which is derived from this theory, postulates that the resources of an individual and also the phenomenon of coherence and its components play the main role in effective coping with stress, everyday problems and entropy. The level of certainty as to comprehensibility and meaningfulness of the world, developed in response to educational and upbringing conditions and developmental experiences, together with the conviction that one possesses sufficient competences to cope with problems, allows us to foresee to what degree an individual functions efficiently, both in the intra- and inter-psychic sphere. As-

* This report was written on the basis of results of studies conducted at the Institute of Forensic Research in the framework of a MNiSW grant (grant no. 1 HO 2A 045 29).

suming that because defective socialisation has contributed to disturbances in personality and motivational development, juveniles are characterised by a low level of coherence and its particular components, we accept that these characteristics are significant in the engendering of inappropriate emotions and behaviours in difficult situations, and thus tendencies to socially inappropriate and criminal behaviours. A natural consequence of the above hypothesis is a search for a relationship between sense of coherence and aggression, because perceiving the world as dangerous, accompanied by a lack of sufficient internal and external resources to effectively solve problems, may manifest in aggressiveness in the affective and cognitive spheres (anger, hostility), and also in the instrumental sphere (verbal, physical aggression). In undertaking a comparative analysis between groups of juvenile girls and boys, we assumed that inter-gender differences in intensity and structure of examined variables (sense of coherence and aggression) and configuration and strength of relations between them will be present. In the study it was also assumed that psychological gender may be a variable that differentiates the obtained results – psychological gender perceived as an important element of individual identification – and in this way a regulatory mechanism for other psychological activities and human behaviours.

2. Coherence

Created in the 1970s by A. Antonovsky, the salutogenic model proposed a relatively new way of understanding the issue of mental health, created as a result of noticing deficiencies in the pathogenic approach, in force in medicine [2]. Rejecting a dichotomous division into health and illness, A. Antonovsky proposed to treat them as two poles of the same continuum. He recognised confrontations with stressors, tensions and conflicts as constant elements of an individual's life that are impossible to eliminate, and at the same time he focused his interest on searching for factors (resources, potentials) in the human personality that are responsible for keeping some individuals at the healthy end of the continuum [1, 22, 34]. The salutogenic conception is in a sense a theory of resistance to stressors and the influence of pathogenic factors, according to which they do not necessarily always negatively influence life activity and human health. Effective coping with stress is a product of the kind and level of intensity of stressors (originating from the environment, from the biological and psychological structure of an organism, interaction between

a subject and the environment), generalised resistance resources (such factors as: immunological resistance of an organism, material resources, cognitive and emotional factors related to attitudes and values, interpersonal relations and macro-socio-cultural factors) and sense of coherence [14, 34]. The central point of his theory, namely the sense of coherence, the author defines as “a global orientation that expresses the extent to which one has a pervasive, enduring though dynamic feeling of confidence that one's internal and external environments are predictable and that there is a high probability that things will work out as well as can reasonably be expected”. Coherence perceived in this way has three components:

- a sense of comprehensibility referring to a cognitive aspect, related to the extent to which a person perceives stimuli from the internal and external environment as cohesive, structuralised and clear information having cognitive meaning. This dimension allows the individual to orientate her/himself in the environment, recognise and cognitively assess a situation. The biggest influence on forming of a sense of comprehensibility is exerted by cohesion of experiences gained during childhood and early youth, such as: social structure of the environment, life history, invariability and clarity of rules recognised as important by a milieu, personal choices concerning family and occupation [1, 34];
- a sense of manageability (ability to manage), constituting an instrumental dimension of coherence. This indicates the extent to which a person perceives herself/himself as having appropriate means (internal, external, material, immaterial) to cope with a situation. Hence, manageability is the ability to benefit from generalised resistance resources. A sense of manageability is created during development by a level of overloading or underloading that is optimal for an individual – i.e. the requirements and tasks thrown up by the surroundings or the individual herself/himself relative to her/his real possibilities and abilities [1, 34];
- a sense of meaningfulness – this refers to the motivational and emotional side of assessment of reality. This dimension embraces such ideas as a feeling of sense of life, will and the aim of an individual's existence. It is “a level at which a human being feels that life is meaningful from the emotional point of view, that at least some problems and demands of life are worth efforts and devotion” [1, page 34]. This conviction stimulates the individual to understand their environment and use available resources and thanks to this it is the central dimension of sense of coherence. According to

the author, without this dimension, the remainder may prove to be unstable. In ontogenesis, this dimension is shaped by experiences of feeling of own subjectivity and worth, and the possibility of influencing others and obtaining support [35].

Hence coherence is a complex variable, and its elements are inseparably connected with each other, having at the same time a degree of autonomy. This means that it is possible to have conditions where all three components of the sense of coherence will not develop to the same degree [22]. High indicators of the dimension of comprehensibility, manageability and meaningfulness cause an individual to more frequently treat stressful situations as a challenge – and she/he may use them as a source for effective adaptation, inspiration for improving him/herself, personal development and achieving of increasingly ambitious targets [1]. Effective coping with stress requires – beside an optimal level of coherence – setting of boundaries in a way that is flexible and appropriate to existing circumstances and possibilities of changing their range. In salutogenesis, these boundaries define a region which an individual treats as subjectively important [2]. This means that persons with a strong sense of coherence do not necessarily perceive the surrounding world as understandable and meaningful, but they set more elastic boundaries for themselves, which helps them to avoid strong stress. According to the author of the discussed theory, in order to maintain a strong sense of coherence, it is, however, necessary to embrace four fundamental regions in one's own personal space: own intimate emotional life, direct interpersonal relations, main life activity and existential dilemmas [1].

A. Antonovsky recognised a sense of coherence as a relatively stable characteristic. It develops and is shaped as a result of childhood, maturation and early adulthood experiences, when an individual reaches a level of coherence that is appropriate for her/himself, which may yet be changed under the influence of critical events in life [22]. Factors which shape the level of sense of coherence are features of repetitive life situations and experiences of an individual, and especially: consistency understood as conformity, cohesion or similarity of a new situation to those from the past (feature responsible for shaping of comprehensibility); a balance between overloading and underloading defining the relation between internal and environmental demands *vs.* capabilities of an individual (this shapes the dimension of manageability); participation in decision making related with harmony, responsibility and influence on results of tasks imposed on an individual (shapes sense of meaningfulness). If life experiences of an individual are characterised by the enumerated

characteristics, she/he has possibilities to develop a strong sense of coherence. As previously conducted research shows, deficits in the sense of coherence are one of the most important personality correlates of antisocial behaviours. Referring to studies by J. K. Gierowski published in 1998, J. Szałański [39] indicated that the population of juveniles in reformatories is characterised by a low sense of coherence in all its dimensions. J. Szałański [38] himself confirmed the predicted lower than average level of the discussed variable – especially manageability and meaningfulness in juveniles from reformatories. Low intensity of the sense of coherence, and especially manageability, also characterises juvenile prisoners [38].

Level of coherence constitutes an important mechanism regulating assessment of stimulus situations and for coping with tension and negative emotions [1]. People with a strong sense of coherence more often assess stimuli as non-threatening, assuming that they can cope with the situation. Because of this, they seldom feel tension transforming into stress. A high level of sense of coherence is also connected with an ability to choose the most adequate strategy of coping thanks to focusing on instrumental parameters of a problem and treating it as a challenge. It is also connected with a conviction that threatening stimuli can be ordered and understood (a sense of clearness). On the other hand, low indicators are responsible for giving up attempts to understand a stressor, ineffective coping with a problem or focusing only on its emotional side. A. Antonovsky observes that the level of sense of coherence differentiates experienced emotions: a strong sense of coherence will cause a stressor that is assessed as threatening to engender sadness, fear, suffering, anger, guilt, despair, agitation (emotions that incline the individual to act); whereas a weak sense of coherence is connected with anxiety, rage, shame, extreme despair, a feeling of desertion, confusion (emotions paralysing actions). Hence a strong sense of coherence means that experienced emotions can be more easily regulated and the individual is more aware of them, and furthermore they do not evoke a sense of danger, which allows the individual to assess adequately who is responsible for creating a stressful situation. In this way, the low level of this variable in juveniles assumed in hypotheses most probably contributes to inadequate cognitive assessment of a situation, perceiving stimuli from the environment as threatening, experiencing emotions which paralyse undertaking of effective actions, and so it is conducive to non-adaptive behaviours, which are, as a consequence, aggressive or criminal ones.

3. Aggression

Despite a fairly long tradition of academic discussions on the nature of aggression and a great number of studies, there is still a lack of consensus concerning the precise definition of this term [17]. Most often it is understood as a situationally elicited motivational state treated as a specific emotion such as anger, indignation, irritation or a so-called emotional readiness to act aggressively; a reaction or activity (simple or more complex) – interpersonal behaviour; a stable individual trait resulting from a specific intra-psychic characteristic of an individual (characteristics, habits, attitudes, motives) and a stable life orientation (i.e. hostility); a sequence of interpersonal or social interactions separated out on the basis of inter-psychic determinants, roles fulfilled, which can be assessed on the basis of socio-cultural standards [17]. A minimal compromise concerning the definition of aggression is recognising it as a form of behaviour that is an intentional attack aimed at harming physically and (or) psychologically, causing specific material or moral damage, suffering, or loss of socially respected values [16, 36, 37]. Analysing the personality structure of juveniles and its functional characteristics, a special significance is attributed to aggressiveness understood as a fairly stable characteristic, but also a more complicated mechanism of personality. Numerous studies have shown that populations of juvenile perpetrators of criminal acts are characterised both by a generally higher global aggressiveness indicator and a considerable differentiation of its forms, i.e. hostility, emotional, instrumental, open, hidden, indirect, physical and verbal aggression, anger etc. [10, 24]. Available data suggest that men in general are more aggressive than women, but these differences are not significant and vary depending on the type of aggressive behaviour which is being studied: in general, they are greater when measuring physical aggression compared to verbal aggression, and when measuring direct aggression in comparison to indirect aggression [10, 24, 41]. Björkqvist and Niemelä [8] presented an exhausting report on different aspects of feminine aggression, embracing both biological and intercultural analyses. In this report, we can read that girls prefer more indirect forms of aggression, such as relational aggression (e.g. exclusion of others and gossip), and this tendency survives until adulthood. In the discussed research, indirect aggression was also found to occur generally in men, but more often it took the form of aggression that pretended to be rational (acts of aggression for which a rational basis can be put forward, for example unjust criticism). More contemporary study results show

a fairly new phenomenon, namely fading of differences between juvenile boys and girls both in experiencing and in exhibiting aggression. Thus, reports stating that young men are more inclined to violence and their personality is characterised by a higher readiness to aggression, manifested in various forms and social situations are beginning to look dated [30, 31, 32]. Research by M. Kowalczyk-Jamnicka [23] conducted on a population of juvenile girls showed that in recent years the number of girls participating in criminal activities has been growing, and their acts do not lag far behind those committed by boys in terms of cruelty. All girls examined by the author when assessed in terms of their aggressiveness, obtained a high or a very high level both for general aggression and for its particular aspects: verbal, physical and indirect aggression and also for hostility. An additional result of analysis seems to be interesting – juvenile girls were aware that their aggressive behaviours hurt others, but they did not declare that they felt guilty because of this. T. Jaśkiewicz-Obydzińska [20] compared data concerning adult and juvenile women murderers and showed that the following elements are characteristic for the latter group: more premeditation, planning of actions, control of behaviour, aiming to kill a victim, instrumental aggression – i.e. characteristics that usually describe the criminality of men. This points to increasing brutalisation of behaviours of juvenile girls, significant aggressiveness of committed criminal acts, and also more frequent participation in organised groups committing acts against the law. Hence studies, especially on populations of juveniles, suggest that it is pointless to search for differences between genders in the level of aggression, but it is more interesting to concentrate on ways of manifesting it. In connection with the fading of inter-gender differences for this characteristic, and given the current interest by psychologists in the phenomenon of psychological gender understood as membership of a given gender and identifying with traits, behaviours and roles typical for it, it would seem reasonable to attempt to ascertain whether psychological gender is to some extent the variable determining results.

4. Psychological gender

The terms “man” and “woman” are amongst the basic terms used in western culture to define self. Attempts to address the consequences of the meaning of gender can be found at all levels of analysis – individual, social, cultural and historical. From the socio-cultural perspective, the definition of gender concentrates

on the concept of psychological gender of an individual which develops during the first years of life as a result of interaction of biological factors (internal) and social factors (mainly as a result of different socialisation), and based on a sense of identification and affiliation with a given gender. Depending on the theoretical trend, emphasis may be placed either on acquiring of gender roles together with the identification process (psychoanalytical school) or learning through observation, identification and socialisation (social-cognitive approach) [11, 28, 29, 33, 40]. The basis for gender socialisation is stereotypes connected with it, understood as simplified judgements and conceptions of behaviours of women and men, accepted by society as a whole, and taught in the process of socialisation [12, 28]. They encompass a network of associations connected with gender, which relate, among other things, to autonomy, reproductive functions, division of work or personality attributes ascribed to women and men – i.e. direct associations, but also indirect ones (metaphors connected with gender, like cycles of nature or types of shapes – angular versus round [25]). They function on several levels [12, 28, 40], of which the most important are stereotypes of personality characteristics, roles, physical traits and occupations. Typically feminine characteristics are: emotionality, warmth, sensibility, protectiveness, capability for self-sacrifice, and submission. Typically masculine characteristics are: self-confidence, a tendency to risk, independence, aggressiveness, competency, rationality.

In contrast to traditional opinions based on a dichotomous, one-factor model, S. L. Bem formulated a theory of gender schema as orthogonal dimensions, according to which gender constitutes a variable with a continual character, based on two dimensions: femininity and masculinity [3, 4, 5, 6, 7, 11, 19, 21, 25, 26, 28, 29]. She defined the psychological gender of a human as a spontaneous readiness to use the dimension of gender when referring to self and to the world. A child in the process of socialisation learns to perceive psychological traits connected with gender according to social definitions of masculinity and femininity, at the same time acquiring an ability to read and organise information in categories of gender schema. She/he uses this gender schema in relation to self, selecting characteristics and choosing those dimensions of personality which traditionally correspond with her/his biological gender through incorporating them into the conception of self. So, formation of behaviours typical for a given gender is in large part a result of systematic processing of information. The conception of orthogonal dimensions by S. L. Bem assumes that characteristics connected with gender cre-

ate two independent classes, so, contrary to the viewpoint that was in force previously, they may simultaneously be present in one person [11]. The author assumed and confirmed in analyses that apart from sex-typed persons – i.e. using a specific gender schema, there are also individuals characterised by androgyny, (in Greek: andro – man, gyne – woman), and in their personality exists a harmonic integration and complementarity of masculine and feminine elements. In this way she rejected the model which had been in force, according to which conformity of possessed characteristics with biological gender is most advantageous for psychological health. She hypothesised that stereotypical roles connected with gender restrict the repertoire of human behaviours, whereas psychological androgyny determines fully effective social functioning and higher adaptive abilities thanks to a wider spectra of behaviours, their greater elasticity and sensitivity to demands coming from the outside world. S. L. Bem singled out four main configurations of psychological characteristics connected with gender: sex-typed persons, who are characterised by a high intensity of stereotypical characteristics connected with their biological gender (feminine women, masculine men); androgynous persons, possessing feminine and masculine traits irrespective of their biological gender; undifferentiated persons who to a very low degree have developed feminine and (or) masculine characteristics irrespective of their biological gender, and cross-sex typed (sex-reversed) persons, possessing characteristics typical of the opposite gender to their biological constitution (masculine women, feminine men). A practical dimension of the theory of gender schema is the Bem Sex Role Inventory (BSRI), which helped to point out characteristics typical for persons possessing particular types of psychological gender. According to studies by S. L. Bem, persons with typical gender are characterised by avoidance of behaviours associated with the opposite gender and customarily react in a way concordant with their gender stereotype. Distinctively developed psychological characteristics corresponding to biological gender also limit the possibility of choosing effective behaviours in a given situation. Dominating femininity is connected with worse adaptation, inhibitions in social relations, lower self-esteem, high anxiety, a tendency to depressive moods, a high concentration on persons, conformity, difficulties in demonstrating emotions, dependency, and lower protectiveness. On the other hand, men are characterised by low sensitivity, low protectiveness and problems in expression of emotions. Hence, the presented data support the non-adaptiveness of a strong gender orientation. Additionally, the research confirmed the

thesis by Bem that androgynous characteristics and moderately masculine characteristics (without extremely negative ones like aggression, arrogance, egocentrism) have a better influence on adaptiveness than characteristics that are typically feminine or undifferentiated. Androgyny, enabling more elastic behaviours, has an advantageous effect on instrumental and expressive orientations, increases openness both to people and to tasks, advantageously influencing social competencies and allowing development of stronger defensive mechanisms and better ways of coping with stress. Strong gender typing limits the repertoire of behaviours of a given person, but undifferentiated persons are characterised by the worst adaptation – they lack both feminine and masculine competencies, which contributes to manifestation of a number of deficits in various social situations.

5. Aim and methods of research

The purpose of the study was to comparatively analyse a group of juvenile girls and boys in order to show relations between the intensity and structure of sense of coherence and aggression against the background of psychological gender of examined persons. The study encompassed a group of 193 juveniles (118 boys and 75 girls) staying in reformatories in Zawiercie, Pszczyzna and Racibórz. The average age of the examined boys and girls was 17.79 – that of boys: 17.92, and girls: 17.58. The following research tools were used: Sense of Coherence Scale – SOC 29 by A. Antonovsky, Aggression Questionnaire by A. H. Buss and M. Perry, and Inventory of Psychological Gender (IPP) by A. Kuczyńska. The Sense of Coherence Scale by A. Antonovsky enables assessment of general sense of coherence both as a whole, and also its components: sense of comprehensibility, sense of manageability – steerability, and a sense of meaningfulness.

The Aggression Questionnaire by Buss and Perry allows assessment of level of intensity of general aggressiveness, and also its various forms: physical and verbal aggression, anger and hostility. Physical and verbal aggression encompass hurting and harming of others (instrumental component), anger is composed of affective components, manifesting through physiological reactions; hostility represents cognitive components of behaviour characterised as a negative attitude towards people, sense of harm and injustice. In the questionnaire, there are no statements concerning indirect aggression, as this may relate to any form of aggression [9]. Important differences between genders exist for the obtained results in the aggression ques-

tionnaire: men obtain higher results on the following scales: physical and verbal aggression and hostility; an exception is the anger scale. These differences appear to be highest in the case of physical aggression [9].

To assess psychological gender of examinees, the Inventory of Psychological Gender by A. Kuczyńska was used [25, 26], which is based on the theory of gender schema by S. L. Bem and cultural stereotypes concerning femininity and masculinity. Psychological gender measured with this test gives results characterising the examined person in two dimensions (masculinity and femininity). The obtained results concerning level of femininity and masculinity are considered together, which allows identification of the following types of psychological gender: sex-typed persons (feminine women, masculine men); androgynous persons; undifferentiated persons and cross-sex typed persons (feminine men, masculine women).

6. Results of the study

6.1. Intensity of sense of coherence and its components in juvenile girls and boys

Both girls (120.58 on average) and boys (121.26 on average) obtained average results for sense of coherence that were below the standard result for the population, which was 130–160 [18]. Inter-gender differences in level of coherence and its particular dimensions did not reach a level of statistical significance. Average results obtained by both groups of examined persons on the Sense of Coherence Scale are presented in Table I. This supports the opinion that biological gender does not differentiate results for sense of coherence, which in both groups reaches a similar intensity, below the standard. This suggests that juveniles to some extent manifest a tendency to perceive events as unpredictable and do not have a strong conviction that they have resources sufficient to cope with a situation, which may contribute to giving up on attempts to solve problems. Taking into account results of previous studies [38, 39], a lower than average level of coherence may be seen as a characteristic typical for the population of juveniles, and hence as a factor which may determine or influence development of non adaptive ways of coping with difficult situations, e.g. through aggression. A not fully developed sense of coherence in the case of this group is connected most probably with a negative educational and upbringing environment which did not allow the development and consistent application of proper mechanisms of coping with difficult situations.

TABLE I. AVERAGE RESULTS FOR COHERENCE AND AGGRESSION IN A GROUP OF JUVENILE GIRLS AND BOYS

	Average		Standard deviation		<i>t</i>	<i>df</i>	Two-sided <i>p</i>	Number	
	Boys	Girls	Boys	Girls				Boys	Girls
Meaningfulness	36.72	36.98	6.48	7.60	-0.2272	162	0.8205	111	53
Resourcefulness	43.04	42.40	7.07	9.09	0.4513	162	0.6530	111	53
Comprehensibility	41.86	41.04	7.56	7.87	0.6397	162	0.5232	111	53
Coherence	121.26	120.58	15.16	17.19	0.2557	162	0.7985	111	53
AQ_af	30.17	31.05	7.57	7.59	-0.7293	171	0.4668	112	61
AQ_aw	16.33	18.67	3.96	4.15	-3.6536	171	0.0003	112	61
AQ_gn	21.58	24.61	5.90	5.78	-3.2470	171	0.0014	112	61
AQ_wr	22.11	25.10	5.68	6.08	-3.2276	171	0.0015	112	61
AQ	90.19	99.43	17.85	16.65	-3.3296	171	0.0011	112	61

6.2. Intensity of the level of aggression and its components in juvenile girls and boys

Statistical analysis showed that juvenile girls obtain significantly higher results for level of general aggressiveness than boys (average for girls' group: 99.43, and for boys' group: 90.19), and its particular components: verbal aggression (means: 18.67 and 16.33), anger (24.61 and 21.58) and hostility (25.10 and 22.11). Only average results for aggression reached similar, high values in both examined groups. Average results for the aggression scale and structure of aggressiveness in both groups are shown in Table I and Figure 1. This suggests that juveniles of both genders are to the same extent inclined in everyday life to make use of open, direct attacks directed at other people (physical aggression), whereas girls more often use verbal aggression, more easily experience anger (being an energetic readiness to undertake aggressive ac-

tions) and are characterised by a greater hostility towards others (suspicious, distrustful attitude towards others). When analysing results, special attention should be paid to the specificity of the population of examined girls, being a very highly selected group in terms of intensity of non adaptive and criminal tendencies. In this context, the high result for aggressiveness of girls is not surprising (the population of juvenile boys is more numerous, but at the same time seems to be more differentiated). Educational and upbringing conditions appear to play a determining role in development of aggressiveness as a stable way of functioning; in the case of juvenile girls these conditions were more differentiated and the pathology was more intense (among other things, they more frequently lacked one of their parents, there was a negative atmosphere in the family environment, aggression was present in the family, parents were more often convicted, alcoholism), and in this way they facilitated formation of socially non-adaptive ways of coping with difficult situations.

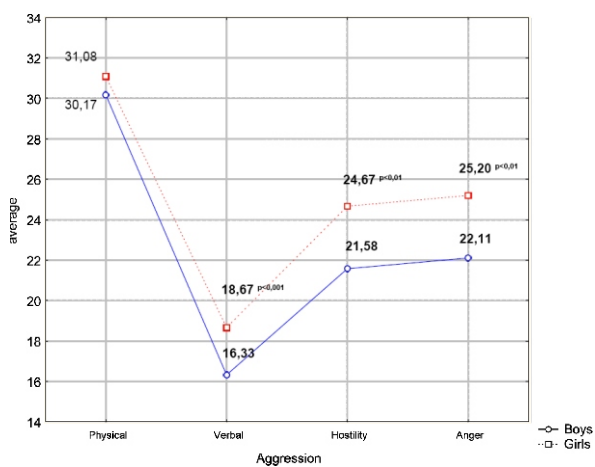

Fig. 1. Structure of aggressiveness in juvenile girls and boys.

6.3. Coherence vs. aggression

Statistical analysis of results obtained for the whole examined group showed the following, weak relations: a positive correlation of the general level of coherence with verbal aggression ($r = 0.18$), negative correlation with anger ($r = -0.20$) and hostility ($r = -0.24$), weak, positive correlation between a sense of comprehensibility and verbal aggression ($r = 0.27$), negative between a sense of meaningfulness and anger ($r = -0.21$) and hostility ($r = -0.19$) and general level of aggressiveness ($r = -0.17$). Statistically significant negative relations were obtained also between a sense

TABLE II. RELATION BETWEEN COHERENCE AND AGGRESSION IN THE WHOLE GROUP

N = 164	Meaningfulness	Manageability	Comprehensibility	Coherence
Physical	-0.11 <i>p</i> = 0.173	-0.02 <i>p</i> = 0.774	-0.03 <i>p</i> = 0.745	-0.08 <i>p</i> = 0.331
Verbal	0.03 <i>p</i> = 0.729	0.08 <i>p</i> = 0.281	0.27 <i>p</i> = 0.000	0.18 <i>p</i> = 0.019
Anger	-0.21 <i>p</i> = 0.008	-0.18 <i>p</i> = 0.022	-0.03 <i>p</i> = 0.674	-0.20 <i>p</i> = 0.011
Hostility	-0.19 <i>p</i> = 0.017	-0.22 <i>p</i> = 0.004	-0.11 <i>p</i> = 0.168	-0.24 <i>p</i> = 0.002
Aggression (Total)	-0.17 <i>p</i> = 0.031	-0.12 <i>p</i> = 0.118	0.00 <i>p</i> = 0.950	-0.14 <i>p</i> = 0.084

of manageability and anger ($r = -0.18$) and hostility ($r = -0.22$). These correlations are presented in Table II. A strong sense of meaningfulness (motivational and emotional assessment of reality as having sense, value in itself and oneself as able to influence it) is thus linked with a lower tendency to feel anger (a physiological basis for aggressive behaviours), hostility (distrustful, suspicious attitude towards others), as well as direct discharge of negative tension as verbal aggression. Also, a high general level of coherence (conviction that the world is predictable, that one possesses enough resources to cope with stress, perception of stimuli as a challenge, not a danger) is a factor related to a weaker tendency to feel emotional tension perceived as anger.

A statistically significant relationship between level of coherence and general level of aggression was not obtained in any of the groups (juvenile girls and boys). However, numerous relations between particular factors of both variables were found. In the group of girls an average, negative correlation between general level of coherence and hostility was observed ($r = -0.41$) and an average positive correlation with verbal aggression ($r = 0.32$). Negative average correlations were obtained between sense of meaningfulness and hostility ($r = -0.30$) and sense of manageability and anger ($r = -0.30$) and hostility ($r = -0.48$). A positive average correlation was observed between a sense of meaningfulness and verbal aggression ($r = 0.39$). Correlations for both examined groups are presented in Table III. It may thus be acknowledged that in the population of juvenile girls a strong sense of coherence is not conducive to development of distrust, but is connected, similarly to a sense of comprehensibility, with a tendency to express aggression of a verbal type. Confidence as to the explicability and cohesion of stimuli, ability to work them out cognitively, and

a conviction that resources needed for coping with a situation are available may incline juvenile girls to choose verbal aggression as a not very invasive, quite safe, and at the same time effective way of relieving negative tension. In this way, verbal aggression in this group may be recognised as a more adaptive method of manifesting disadvantageous emotions, protecting from a possible physical attack from others. Girls with a high level of meaningfulness (a conviction that it is worth facing demands) show little tendency to exhibit suspiciousness, distrust towards others; manageability, however, to some degree protects both against negative attitudes towards other people, and against anger that is the physiological basis of such an attitude. One may then assume that in the case of juvenile girls, a sense of coherence and its particular elements are disadvantageous factors for aggressiveness in most of its dimensions, except the verbal type.

In the group of boys, weak, negative correlations between general level of coherence and anger were observed ($r = -0.21$) and sense of meaningfulness and physical aggression ($r = -0.22$), anger ($r = -0.29$) and general intensity of aggression ($r = -0.23$). A weak positive correlation is also present between comprehensibility and verbal aggression ($r = 0.26$). A strong sense of coherence in this group is not conducive to feeling negative physiological arousal, namely anger; a sense of meaningfulness (conviction about purposefulness of life, a wish to face demands and problems), however, is not only negatively correlated with anger, but also with expression of aggression in the form of a direct, physical attack and general intensity of aggressive tendencies. Similarly to the group of girls, a strong sense of meaningfulness is connected with relieving negative emotions through verbal aggression.

Hence, the obtained results show that both in the whole group of examined persons and separately in the

population of girls and boys, a sense of coherence and its particular components are negatively correlated with various manifestations of aggression, the only exception being verbal aggression, which is an instrumental dimension of the phenomenon, aiming to hurt others. Such a relationship, however, seems to be understandable, when taking into account that verbal manifestations of aggression are an effective way of releasing tension, usually not causing negative consequences such as direct, physical confrontation with another person, and in this way are a form of aggressive social interaction which is socially most acceptable.

6.4. Coherence vs. psychological gender

It turned out that psychological gender differentiates results for sense of manageability: juvenile androgynic persons obtained significantly higher average results (44.13) when compared to the cross-sex typed group (39.63 on average). Figure 2 presents intensity of sense of manageability in the whole group. Gender androgyny, according to the assumptions of Bem's theory [3, 4, 5, 6], is the most adaptive type; it enables use of a wide spectrum of behaviours connected with their high elasticity, facilitates development of strong defensive mechanisms and effective coping with stressful situations. That is why it seems to be natural that there is a connection between androgyny and high manageability (being an instrumental dimension of coherence, a conviction concerning possession of resources enabling effective tackling of a problem). The lowest results in the case of cross-sex typed persons should be analysed further, taking into account differences in configuration of masculine and feminine in the case of girls and boys with this type of psychological gender.

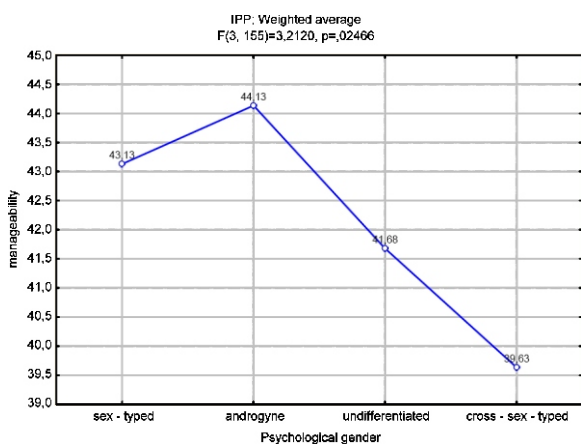

Fig. 2. Intensity of sense of manageability vs. psychological gender in the whole group.

Also, the interactive effect of psychological and biological gender appeared to be statistically significant ($p = 0.0038$) in relation to sense of manageability: sex-typed boys obtained higher average results than undifferentiated boys (means: 44.67 and 40.14); sex-typed girls (34.57) were characterised by a lower manageability than undifferentiated (45.44) and androgynic girls (44.44), and also than sex-typed (44.67) and androgynic boys (43.92); androgynic girls (44.44) obtained lower results than undifferentiated boys (40.14). The obtained dependencies are presented in Figure 3. A feeling of confidence concerning ability to cope with difficult situations, based on a conviction that one has sufficient resources is connected rather with typically masculine characteristics (group of masculine and androgynic boys and androgynic girls), and a low level of such an attitude is supported by typically feminine characteristics (the lowest results obtained by sex-typed girls). Stereotypic masculine traits, such as independence, orientation towards success, strength to succeed, ease in decision making, self-confidence, self-sufficiency, and shrewdness seem to intensify belief in one's own manageability and ability to cope with stressful situations. On the other hand, feminine characteristics, which are based mostly on maintaining positive relations with others (sensitivity, care, mildness, affection, emotionality, naiveness) support a strong emotional orientation, at the same time hampering instrumental, efficient methods of coping with problems. The high level of manageability in the group of undifferentiated girls remains difficult to explain. According to S. L. Bem's theory, undifferentiation is the least adaptive type of psychological gender, at the same time it is connected with difficulties in adequate self-esteem and susceptibility to social acceptance, which may explain high results in ability to cope with problems.

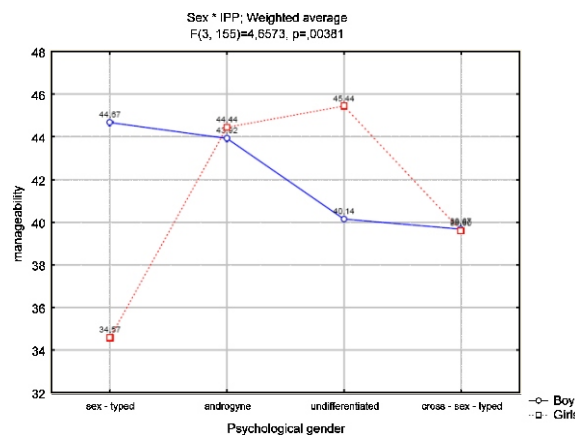

Fig. 3. Intensity of sense of manageability vs. psychological gender in girls and boys.

TABLE III. RELATION BETWEEN COHERENCE AND AGGRESSION TAKING INTO ACCOUNT BIOLOGICAL GENDER

	Group of boys (N = 111)				Group of girls (N = 53)			
	Meaningfulness	Manageability	Comprehensibility	Coherence	Meaningfulness	Manageability	Comprehensibility	Coherence
Physical	-0.22 <i>p</i> = 0.021	-0.02 <i>p</i> = 0.839	-0.03 <i>p</i> = 0.771	-0.12 <i>p</i> = 0.192	0.08 <i>p</i> = 0.557	-0.02 <i>p</i> = 0.883	-0.01 <i>p</i> = 0.941	0.01 <i>p</i> = 0.921
Verbal	-0.02 <i>p</i> = 0.854	0.05 <i>p</i> = 0.628	0.26 <i>p</i> = 0.007	0.14 <i>p</i> = 0.154	0.09 <i>p</i> = 0.505	0.19 <i>p</i> = 0.164	0.39 <i>p</i> = 0.004	0.32 <i>p</i> = 0.020
Anger	-0.29 <i>p</i> = 0.002	-0.10 <i>p</i> = 0.274	-0.05 <i>p</i> = 0.570	-0.21 <i>p</i> = 0.025	-0.09 <i>p</i> = 0.512	-0.30 <i>p</i> = 0.028	0.05 <i>p</i> = 0.714	-0.18 <i>p</i> = 0.200
Hostility	-0.13 <i>p</i> = 0.164	-0.05 <i>p</i> = 0.639	-0.12 <i>p</i> = 0.194	-0.14 <i>p</i> = 0.131	-0.30 <i>p</i> = 0.028	-0.48 <i>p</i> = 0.000	-0.05 <i>p</i> = 0.713	-0.41 <i>p</i> = 0.002
Aggression (total)	-0.23 <i>p</i> = 0.014	-0.05 <i>p</i> = 0.625	-0.01 <i>p</i> = 0.894	-0.14 <i>p</i> = 0.146	-0.08 <i>p</i> = 0.566	-0.24 <i>p</i> = 0.079	0.09 <i>p</i> = 0.523	-0.13 <i>p</i> = 0.357

TABLE IV. RELATIONS BETWEEN COHERENCE AND ITS COMPONENTS VS. LEVEL OF MASCULINITY AND FEMININITY IN GROUPS OF GIRLS AND BOYS

	Group of boys				Group of girls			
	Meaningfulness	Manageability	Comprehensibility	Coherence	Meaningfulness	Manageability	Comprehensibility	Coherence
Masculinity	0.10 <i>N</i> = 110 <i>p</i> = 0.307	0.32 <i>N</i> = 110 <i>p</i> = 0.001	0.15 <i>N</i> = 110 <i>p</i> = 0.114	0.25 <i>N</i> = 110 <i>p</i> = 0.009	0.38 <i>N</i> = 53 <i>p</i> = 0.004	0.29 <i>N</i> = 53 <i>p</i> = 0.037	0.10 <i>N</i> = 53 <i>p</i> = 0.497	0.35 <i>N</i> = 53 <i>p</i> = 0.010
Femininity	0.18 <i>N</i> = 110 <i>p</i> = 0.055	0.10 <i>N</i> = 110 <i>p</i> = 0.293	0.11 <i>N</i> = 110 <i>p</i> = 0.257	0.16 <i>N</i> = 110 <i>p</i> = 0.088	0.18 <i>N</i> = 53 <i>p</i> = 0.208	-0.05 <i>N</i> = 53 <i>p</i> = 0.718	-0.14 <i>N</i> = 53 <i>p</i> = 0.304	-0.02 <i>N</i> = 53 <i>p</i> = 0.871

TABLE V. RELATION BETWEEN COHERENCE AND AGGRESSION IN GROUP OF SEX TYPED PERSONS

	Group of boys (N = 39)				Group of girls (N = 7)			
	Meaningfulness	Manageability	Comprehensibility	Coherence	Meaningfulness	Manageability	Comprehensibility	Coherence
Physical	-0.19 <i>p</i> = 0.254	-0.16 <i>p</i> = 0.323	-0.14 <i>p</i> = 0.393	-0.25 <i>p</i> = 0.133	0.41 <i>p</i> = 0.359	0.34 <i>p</i> = 0.458	0.09 <i>p</i> = 0.855	0.37 <i>p</i> = 0.410
Verbal	0.09 <i>p</i> = 0.592	-0.05 <i>p</i> = 0.774	0.15 <i>p</i> = 0.370	0.09 <i>p</i> = 0.605	-0.09 <i>p</i> = 0.845	0.08 <i>p</i> = 0.862	0.63 <i>p</i> = 0.126	0.19 <i>p</i> = 0.679
Anger	-0.22 <i>p</i> = 0.181	-0.12 <i>p</i> = 0.466	-0.04 <i>p</i> = 0.789	-0.20 <i>p</i> = 0.229	-0.16 <i>p</i> = 0.739	-0.55 <i>p</i> = 0.200	-0.63 <i>p</i> = 0.127	-0.53 <i>p</i> = 0.221
Hostility	0.06 <i>p</i> = 0.700	-0.03 <i>p</i> = 0.870	-0.10 <i>p</i> = 0.557	-0.03 <i>p</i> = 0.834	-0.24 <i>p</i> = 0.598	-0.76 <i>p</i> = 0.047	-0.64 <i>p</i> = 0.121	-0.67 <i>p</i> = 0.097
Aggression (Total)	-0.11 <i>p</i> = 0.487	-0.13 <i>p</i> = 0.446	-0.07 <i>p</i> = 0.663	-0.16 <i>p</i> = 0.328	0.04 <i>p</i> = 0.940	-0.23 <i>p</i> = 0.618	-0.16 <i>p</i> = 0.737	-0.15 <i>p</i> = 0.756

TABLE VI. RELATION BETWEEN COHERENCE AND AGGRESSION IN GROUP OF ANDROGYNIC PERSONS

	Group of boys (N = 40)				Group of girls (N = 27)			
	Meaningfulness	Manageability	Comprehensibility	Coherence	Meaningfulness	Manageability	Comprehensibility	Coherence
Physical	-0.23 <i>p</i> = 0.153	0.04 <i>p</i> = 0.801	0.05 <i>p</i> = 0.773	-0.05 <i>p</i> = 0.133	0.06 <i>p</i> = 0.757	0.05 <i>p</i> = 0.811	-0.32 <i>p</i> = 0.105	-0.13 <i>p</i> = 0.533
Verbal	-0.17 <i>p</i> = 0.291	-0.08 <i>p</i> = 0.642	0.27 <i>p</i> = 0.098	0.03 <i>p</i> = 0.863	-0.10 <i>p</i> = 0.619	0.13 <i>p</i> = 0.509	0.26 <i>p</i> = 0.186	0.16 <i>p</i> = 0.439
Anger	-0.32 <i>p</i> = 0.044	-0.07 <i>p</i> = 0.671	0.04 <i>p</i> = 0.797	-0.18 <i>p</i> = 0.267	-0.15 <i>p</i> = 0.447	-0.22 <i>p</i> = 0.266	-0.04 <i>p</i> = 0.844	-0.20 <i>p</i> = 0.329
Hostility	-0.16 <i>p</i> = 0.329	0.07 <i>p</i> = 0.688	-0.13 <i>p</i> = 0.437	-0.14 <i>p</i> = 0.400	-0.35 <i>p</i> = 0.070	-0.45 <i>p</i> = 0.018	0.09 <i>p</i> = 0.672	-0.33 <i>p</i> = 0.097
Aggression (Total)	-0.30 <i>p</i> = 0.063	0.00 <i>p</i> = 0.999	0.05 <i>p</i> = 0.740	-0.12 <i>p</i> = 0.454	-0.18 <i>p</i> = 0.356	-0.20 <i>p</i> = 0.307	-0.06 <i>p</i> = 0.764	-0.21 <i>p</i> = 0.282

6.5. Relations between coherence and masculinity/femininity dimension

In both groups (juvenile girls and boys), the masculinity dimension correlated positively with a sense of manageability ($r = 0.29$ and $r = 0.32$) and a general sense of coherence ($r = 0.35$ and $r = 0.25$). Moreover, in the girls' group, a positive, weak relation between masculinity and sense of meaningfulness ($r = 0.38$) was obtained. The femininity dimension did not correlate significantly either with coherence or with any of its components. The obtained correlations are presented in Table IV.

These results confirm the conclusions formulated previously, allowing us to ascertain that the dimension directly related to a strong sense of coherence is the masculinity dimension. Characteristics which are culturally attributed to men together with an instrumental orientation towards emerging problems facilitate a strong sense of coherence and its particular elements both in the case of boys and girls. This also predisposes us to recognise the theory of gender schema as a useful construct, which allows us to look at the issue of gender more broadly – beyond a simple link between biological characteristics and personality traits.

6.6. Aggression vs. psychological gender

Average results of the interactive effect of psychological and biological gender turned out to be significant for the factor of physical aggression. Sex-typed boys obtained higher results (32.18 on average) than sex-typed girls (24.56), whereas girls from the cross-sex typed group (38.30) obtained higher results than cross-sex typed boys (22.89). The group of masculine women were characterised by the highest intensity of physical aggression. Figure 4 presents the intensity of

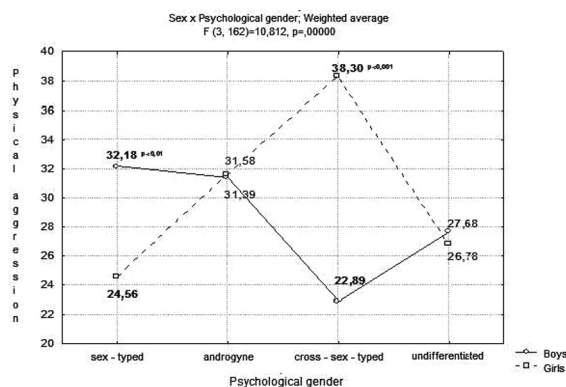

Fig. 4. Intensity of physical aggression vs. type of psychological gender in girls and boys.

physical aggression for particular types of psychological gender. Characteristics which are conducive to manifestations of aggression in the form of a direct, physical attack are thus typically masculine traits (domination, independence, rivalry, orientation towards success, strength to succeed, arrogance, good physical condition, self-confidence) and this is the case not only for the group of boys, but also girls. On the other hand, feminine characteristics (sensitivity, emotionality, mildness) inhibit aggressive behaviours in both groups. The highest results obtained by cross-sex typed girls may be connected with their strong identification with characteristics, behaviours and roles typically connected with men, accompanied by rejection of traits culturally connected with women. At the same time, a high level of masculinity in girls may be recognised as a risk factor for undertaking criminal and aggressive behaviours by them.

Studies showed statistically significant dependencies between biological and psychological gender and verbal aggression: both androgynous (19.26 on average) and cross-sex typed girls (20.70) obtained higher results than androgynous (17.07 on average) and cross-sex typed boys (14.78). The group of masculine girls was characterised by the highest, and feminine boys by the lowest intensity of this characteristic. Results for the aggression factor are presented in Figure 5. Masculine characteristics present in the population of girls not only intensify physical aggression, but are also an important factor facilitating manifestations of aggression in verbal form (the highest results for this characteristic are for masculine and androgynous girls, which differentiates them from androgynous and feminine boys). Femininity in both examined groups (sex-typed girls and cross-sex typed boys) is an inhibitor of aggressive behaviours in the form of a verbal attack.

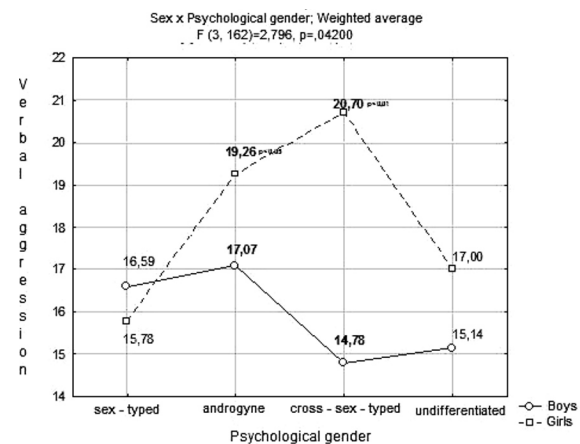

Fig. 5. Intensity of verbal aggression vs. type of psychological gender in girls and boys.

Differences between averages in general level of aggressiveness appeared to be statistically significant. Within this variable, higher results characterised cross-sex typed girls (mean 109.80) compared to cross-sex typed boys (75.44). At the same time, the former group obtained the highest, and the latter the lowest results in level of aggressiveness out of all examined persons. Results are presented in Figure 6. This shows that masculine identification in the case of juvenile girls may be a factor that predisposes them to demonstrate aggressiveness as a stable psychological characteristic and a tendency to react; in turn, attribution of feminine characteristics to themselves by boys hampers such tendencies in them.

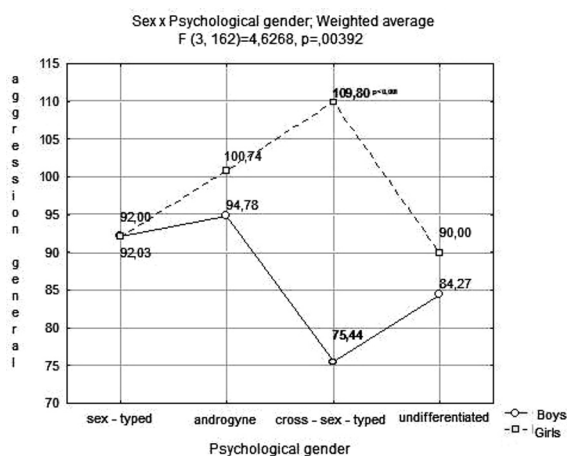

Fig. 6. Intensity of general aggressiveness vs. psychological gender in girls and boys.

The obtained results allow masculine identification to be linked to manifestations of aggressive behaviours, whereas feminine identification is presented as a factor protecting against such tendencies. These relations were verified on the basis of the obtained correlations of masculinity and femininity dimensions with the aggression scale.

6.7. Aggression vs. masculinity and femininity

The masculinity dimension in the group of girls correlates positively with the general aggressiveness indicator ($r = 0.30$), physical aggression ($r = 0.48$) and verbal aggression ($r = 0.41$). On the other hand in the group of boys, masculinity was connected with all factors of the aggression scale: with the general aggressiveness factor ($r = 0.47$), physical aggression ($r = 0.43$), verbal aggression ($r = 0.31$), and also anger ($r = 0.41$) and hostility ($r = 0.24$). The obtained results confirm conclusions formulated on the basis of the interactive

effect of biological and psychological gender vs. aggression scales. The dimension that is conducive to the occurrence of behaviours characterised by aggression in the case of both genders is masculinity. However, the authors did not succeed in obtaining data which might suggest a relation between the femininity dimension and lower indicators in aggressiveness. However, the results suggest that it is not biological, but psychological gender, which is identification with masculine psychological characteristics that constitutes a risk factor for juveniles in undertaking aggressive behaviours.

6.8. Relations between aggression and coherence vs. psychological gender

In the group of sex-typed girls a statistically significant strong negative correlation ($r = -0.76$) between a sense of manageability and hostility was ascertained. The obtained correlations are presented in Table V. This indicates that high results in manageability (a conviction that one possesses sufficient resources to cope with problems) are connected with low hostility (distrustful, suspicious attitude towards others). Thus, being confident that one is able to cope effectively with negative life experiences, i.e. a sense of competence, is not conducive to development of a negative attitude towards others and their motives. When taking into account that this group is characterised by the lowest level of sense of manageability among all examined persons, it may be assumed that possession of typically feminine personality characteristics in connection with pathological environmental conditions results in non-effective ways of coping with a dangerous situation, and hence a low sense of manageability and – connected with it – strong hostility towards others.

In the case of androgynic girls, a sense of manageability correlates negatively on an average level with hostility ($r = -0.45$). In contrast to the previous group, androgynic girls obtain quite high results for manageability, most probably thanks to elasticity of actions and high adaptive abilities typical for this identity. A stronger sense of manageability – a conviction concerning ability to cope with threatening situations – is connected here with lower suspiciousness and distrust towards others and their motives for actions. In the group of androgynic boys an important negative result between sense of meaningfulness and anger was obtained ($r = -0.32$). A conviction concerning the purposefulness of existence of an individual and about the fact that it is worth making efforts aimed at coping with problems is not conducive to occurrence of nega-

TABLE VIII. RELATION BETWEEN COHERENCE AND AGGRESSION IN CROSS-SEX TYPED PERSONS

	Group of boys (N = 9)				Group of girls (N = 10)			
	Meaningfulness	Manageability	Comprehensibility	Coherence	Meaningfulness	Manageability	Comprehensibility	Coherence
Physical	-0.34 <i>p</i> = 0.253	0.26 <i>p</i> = 0.502	0.05 <i>p</i> = 0.893	-0.04 <i>p</i> = 0.917	0.16 <i>p</i> = 0.655	-0.37 <i>p</i> = 0.289	0.55 <i>p</i> = 0.098	0.06 <i>p</i> = 0.874
Verbal	0.02 <i>p</i> = 0.968	0.08 <i>p</i> = 0.834	0.14 <i>p</i> = 0.712	0.09 <i>p</i> = 0.817	0.29 <i>p</i> = 0.421	0.04 <i>p</i> = 0.908	0.47 <i>p</i> = 0.171	0.38 <i>p</i> = 0.274
Anger	-0.50 <i>p</i> = 0.169	0.22 <i>p</i> = 0.563	-0.15 <i>p</i> = 0.696	-0.15 <i>p</i> = 0.693	0.06 <i>p</i> = 0.869	-0.56 <i>p</i> = 0.095	0.86 <i>p</i> = 0.001	0.02 <i>p</i> = 0.951
Hostility	-0.47 <i>p</i> = 0.197	-0.13 <i>p</i> = 0.736	-0.21 <i>p</i> = 0.587	-0.33 <i>p</i> = 0.379	-0.38 <i>p</i> = 0.279	-0.54 <i>p</i> = 0.111	-0.16 <i>p</i> = 0.661	-0.64 <i>p</i> = 0.044
Aggression (total)	-0.48 <i>p</i> = 0.193	0.18 <i>p</i> = 0.652	-0.04 <i>p</i> = 0.918	-0.13 <i>p</i> = 0.732	-0.06 <i>p</i> = 0.868	-0.67 <i>p</i> = 0.035	0.59 <i>p</i> = 0.070	-0.24 <i>p</i> = 0.505

TABLE VII. RELATION BETWEEN COHERENCE AND AGGRESSION IN UNDIFFERENTIATED PERSONS

	Group of boys (N = 22)				Group of girls (N = 9)			
	Meaningfulness	Manageability	Comprehensibility	Coherence	Meaningfulness	Manageability	Comprehensibility	Coherence
Physical	-0.44 <i>p</i> = 0.041	-0.59 <i>p</i> = 0.00	-0.29 <i>p</i> = 0.189	-0.54 <i>p</i> = 0.009	-0.76 <i>p</i> = 0.018	-0.79 <i>p</i> = 0.011	-0.46 <i>p</i> = 0.214	-0.74 <i>p</i> = 0.024
Verbal	0.10 <i>p</i> = 0.649	0.20 <i>p</i> = 0.384	0.42 <i>p</i> = 0.053	0.31 <i>p</i> = 0.158	0.45 <i>p</i> = 0.225	0.45 <i>p</i> = 0.223	0.84 <i>p</i> = 0.005	0.60 <i>p</i> = 0.089
Anger	-0.47 <i>p</i> = 0.029	-0.57 <i>p</i> = 0.005	-0.34 <i>p</i> = 0.121	-0.57 <i>p</i> = 0.006	-0.35 <i>p</i> = 0.352	-0.37 <i>p</i> = 0.328	-0.18 <i>p</i> = 0.646	-0.31 <i>p</i> = 0.416
Hostility	-0.39 <i>p</i> = 0.076	-0.34 <i>p</i> = 0.121	-0.20 <i>p</i> = 0.373	-0.37 <i>p</i> = 0.087	-0.15 <i>p</i> = 0.706	-0.06 <i>p</i> = 0.876	0.13 <i>p</i> = 0.732	-0.03 <i>p</i> = 0.937
Aggression (total)	-0.48 <i>p</i> = 0.023	-0.55 <i>p</i> = 0.008	-0.25 <i>p</i> = 0.264	-0.52 <i>p</i> = 0.013	-0.38 <i>p</i> = 0.307	-0.36 <i>p</i> = 0.336	0.04 <i>p</i> = 0.923	-0.24 <i>p</i> = 0.505

tive physiological tension recognised as anger in boys with this type of psychological gender. Negative stimuli are understood by them probably as an element of a sense of existence, which together with an attitude focused on coping with problems does not cause strong arousal, which is a basis for aggressive behaviours. Table VI shows the obtained results for androgynic persons.

Numerous correlations between aggression and coherence were obtained in the group with undifferentiated psychological gender. In juvenile girls, a sense of meaningfulness, manageability and a general indicator of coherence were strongly negatively correlated with physical aggression ($r = -0.76$, $r = -0.79$, $r = -0.74$, respectively). Moreover, the comprehensibility factor was strongly positively correlated with verbal aggression ($r = 0.84$). In the group of boys, meaningfulness, manageability and general coherence correlated negatively with physical aggression ($r = -0.44$, $r = -0.59$ and $r = -0.54$, respectively), anger ($r = -0.47$, $r = -0.57$ and $r = -0.57$) and general aggression ($r = -0.48$, $r = -0.55$ and $r = -0.52$). These results are presented in Table VII. The obtained relations show that, concordantly with expectations, coherence and its particular components constitute a factor that is negatively correlated with aggressive behaviours, but conclusions may only be drawn about the direction of this correlation after conducting further research. The only variable positively correlated with coherence, and more precisely with a sense of comprehensibility, is verbal aggression. This suggests that an ability to work out environmental stimuli cognitively and assess a situation adequately does not prevent appearance of negative emotions (released due to understanding a situation as threatening), but favours relieving tension in a way which is more socially acceptable, namely through verbal aggression.

In the cross-sex typed group, significant relations were ascertained only in the case of girls, and so: general level of coherence appeared to be negatively correlated with hostility ($r = -0.64$), and sense of manageability with general aggressiveness ($r = -0.67$). A positive strong correlation was obtained between a sense of comprehensibility and anger ($r = 0.86$). These correlations are presented in Table VIII. It should be noted that the group of masculine girls is characterised by the highest level of both general aggressiveness and physical and verbal aggression when compared to the whole examined population. The obtained results suggest that high indicators of aggression (hostility, general aggression) are connected in this group with a generally weakly developed sense of coherence, and especially with its instrumental dimension (low

manageability, lack of conviction that one possesses sufficient resources to cope with problems). Experiences gained in the educational and upbringing environment have shaped a conviction in cross-sex typed girls that there is a lack of possibility of influencing reality, which, together with a high intensity of masculine characteristics in them, leads to a hostile attitude towards other people and to solving problems through aggressive behaviours. A strong relationship between comprehensibility and anger shows, however, that cognitive assessment of a situation is connected with development of strong physiological tension, so it may be supposed that stimuli are classified by them mainly as threatening, which results in occurrence of negative emotions, relieved most probably by further aggressive behaviours.

7. Conclusions and summary

The conducted studies yielded interesting results concerning configuration of important characteristics – coherence and aggression – influencing the social functioning of a person. In accordance with results obtained previously and intuitive assumptions, juveniles from both groups were characterised by a level of coherence lower than that typical for the general population. At the same time the factor of biological gender turned out not to be significant in differentiation of results of this variable. Hence, juveniles are characterised to some degree by a sense of unpredictability and inexplicability of stimuli, a lack of sufficient resources allowing them to cope with stressful situations and a conviction about the lack of purpose of efforts. Sources of development of such attitudes should be seen mostly in the pathologisation of the immediate upbringing and educational environment. Low socio-economic status of families, a lack of emotional support from relatives, lack of a sense of security, exposure to violence, demands that are inadequate to age and gender, have shaped in young people a tendency to perceive the world as unpredictable and threatening, which, together with an insufficiency of internal and external resources and ineffectiveness of undertaken actions has led to the conviction that they cannot influence the course of events and proved the uselessness of undertaking any attempts. Thus, a low sense of coherence may be assumed as one of the factors conducive to social maladjustment and juvenile criminality. Although there was a lack of inter-gender differences, a variable which turned out to influence results for coherence was psychological gender of examined persons. In accordance with theoretical assumptions, the

type of psychological gender which most facilitates development of a strong sense of manageability (coping) is androgyny. This identity, according to gender schema theory, characterises individuals who are the best socially adjusted, which seems to be directly linked with a strong sense of one's own usefulness and competence in coping in various difficult situations – this was also the case for the studied juvenile population. However, the dimension which seems to determine differences in level of coherence to the greatest extent turned out to be the masculinity dimension. Identification with characteristics, behaviours and roles which are culturally attributed to men in juveniles of both genders reinforces a sense of coherence, which indicates that masculine traits are for this group the most adaptive model for dealing with problems.

In the study it was possible to confirm the most recent reports concerning aggressiveness of juveniles. It was shown that girls and boys are characterised by the same, high level of manifestation of aggression in physical form, whereas the group of girls obtained higher results in all other factors on the aggression scale (general aggression, verbal aggression, anger and hostility). Taking into account the specific nature of the examined population (girls detained in reformatories seem to be a more homogenous and demoralised group than juvenile boys), it was also shown that division based only on biological gender does not seem to sufficiently explain the differences in the aggression factor. The construct of psychological gender showed its usefulness here, and especially the degree of identification with masculine characteristics. The masculinity dimension seems to be conducive to experiencing of negative emotions and undertaking aggressive behaviours both in boys and girls. But it is the masculine girls who are characterised by the highest aggressiveness, which indicates that masculine identification in the case of this group may be a risk factor for behaviours characterised by violence and may lead to criminality.

The results also allowed us to draw the conclusion that level of coherence and its particular components differentiate results for the aggression scale, and the direction of these relations turned out to be concordant with expectations. A strong level of coherence is usually connected with a lower tendency to experience negative arousal, aggressive attitudes and behaviours. A positive correlation obtained for verbal aggression suggests that even a strong sense of coherence does not totally preclude experiencing negative emotions as a reaction to threatening situations, which, however, are relieved in a way that is socially reasonably tolerated and hence is the most adaptive way: through ver-

bal aggression. A variable which to some degree modifies dependencies between coherence and aggression is psychological gender, which determines both the number and intensity of obtained correlations. This suggests that this construct may be acknowledged as useful when conducting further research on the juvenile populations.

The conducted analysis enabled us to look at an aspect of juveniles' personality which has not been examined yet, namely relations which occur between coherence and aggression. In this way, it indicated another sphere of disturbances in functioning of this population, which has at its roots improperly developed convictions concerning the world, ability to cope and motivation to undertake challenges, leading to undertaking of non-effective aggressive behaviours that are a threat to themselves and others. When taking into account that the bases for these irregularities are mainly disturbances in the educational/upbringing process, we gain important indications for preventive measures and rehabilitation. Clear standards and expectations presented to juveniles, cultivating a sense of perpetration (causation), reinforcement of resources, providing support and increasing self-esteem, may help in developing more effective ways of coping with stress, and hence inhibit hostility towards the environment and undertaking of violent, aggressive actions aimed at relieving tension. Also, the perspective of psychological gender, which allows us to ascertain that a deciding role in both variables (coherence and aggression) is identification with masculine characteristics and behaviours, seems to be interesting. Whilst in the case of sense of coherence, masculine characteristics seem to play a positive role, in the case of aggressiveness they are a factor that predisposes to more intense negative emotions and behaviours. The juvenile girls' group is especially noteworthy – here, masculine psychological gender is connected with the most serious disturbances of the emotional sphere and with behaviours manifesting in both a high general level of aggressiveness and physical and verbal aggression in the whole population. Thus masculine psychological gender seems to determine aggressive behaviours in girls, and in this way constitutes an important risk factor for violence. In a situation of increasing criminality amongst girls, and also considerable brutalisation of their behaviours, results of studies showing psychological factors which may be at the source of such tendencies are an important contribution to knowledge about educational/upbringing influences on this group.

References

1. Antonovsky A., Rozwikłanie tajemnicy zdrowia. Jak radzić sobie ze stresem i nie zachorować, Fundacja IPN, Warszawa 1995.
2. Antonovsky A., Poczucie koherencji jako determinanta zdrowia, [w:] Psychologia zdrowia, Heszen-Niejodek I., Sęk H. [red.], PWN, Warszawa 1997.
3. Bem S. L., The measurement of psychological androgyny, *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 1974, 42, 155–162.
4. Bem S. L., Androgynia psychiczna a tożsamość płciowa, [w:] Psychologia i życie, Zimbardo P. G., Ruch F. L. [red.], PWN, Warszawa 1988.
5. Bem S. L., Męskość i kobiecość. O różnicach wynikających z płci, GWP, Gdańsk 2000.
6. Bem S. L., Martyna W., Watson C., Sex typing and androgyny: Further explorations of the expressive domain, *Journal of Personality and Social Psychology* 1976, 34, 1016–1023.
7. Bielas J., Paradygmatyczne uwarunkowania problematyki zmiany tożsamości płciowej, [w:] Zmiana osobowości. Wybrane zagadnienia, Niedźwieńska A. [red.], Wydawnictwo UJ, Kraków 2005.
8. Björkqvist K., Niemelä P., Of mice and woman: Aspects of female aggression, Academic Press, San Diego 1992.
9. Buss A. H., Perry M., The Aggression Questionnaire, *Journal of Personality and Social Psychology* 1992, 63, 452–459.
10. Cialdini R. B., Kennrick D. T., Neuberg S. L., Psychologia społeczna, GWP, Gdańsk 2002.
11. Dakowicz A., Płeć psychiczna a poziom samoaktualizacji, Trans Humana, Białystok 2000.
12. Deaux K., Lewis L. L., Structure of gender stereotypes: interrelationships among components and gender label, *Journal of Personality and Social Psychology* 1984, 46, 991–1004.
13. Dolan M., Doyle M., Violence risk prediction, *The British Journal of Psychiatry* 2000, 177, 303–311.
14. Dolińska-Zygmunt G., Orientacja salutogeniczna w problematyce zdrowotnej. Model Antonovsky'ego, [w:] Elementy psychologii zdrowia, Dolińska-Zygmunt G. [red.], Wydawnictwo UW, Wrocław 1996.
15. Farrington D., Childhood aggression and adult violence: Early precursors and later outcomes, [in:] The development and treatment of childhood aggression, Pepler D., Rubin K. [eds.], Lawrence Erlbaum, Hillsdale 1991.
16. Frączek A., Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych, Ossolineum, Wrocław 1979.
17. Frączek A., Socjalizacja a agresja, PAN, Warszawa 1993.
18. Gierowski J. K., Idziak A., Knurowska J. [et al.], Risk factors, personality, sense of coherence and coping with stress in juvenile perpetrators, [in:] Forensic psychology and law. Facing the challenges of a changing world, Czerederecka A., Jaśkiewicz-Obydzińska T., Roesch R. [et al., eds.], Institute of Forensic Research Publishers, Krakow 2004.
19. Jasiecki M., Role związane z płcią a wzorce otwartości interpersonalnej, *Przegląd Psychologiczny* 1990, 33, 165–180.
20. Jaśkiewicz-Obydzińska T., Murders by juvenile and young women, The 16th Conference of European Association of Psychology & Law, Liverpool 2006.
21. Kelly J. A., Worell J., New formulations of sex roles and androgyny: A critical review, *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 1977, 45, 1101–1115.
22. Koniarek, J., Dudek, B., Makowska, Z., Kwestionariusz Orientacji Życiowej. Adaptacja The Sense of Coherence Questionnaire (SOC) A. Antonovsky'ego, *Przegląd Psychologiczny* 1993, 36, 491–502.
23. Kowalczyk-Jamnicka M., Wykolejenie obyczajowo-przestępcze nieletnich dziewcząt w świetle czynników osobowościowych i środowiskowych, [w:] Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka, Urban B. [red.], Wydawnictwo UJ, Kraków 2001.
24. Krah B., Agresja, GWP, Gdańsk 2006.
25. Kuczyńska A., Inwentarz do oceny płci psychologicznej, Pracownia Testów Psychologicznych, Warszawa, 1992.
26. Kuczyńska A., Płeć psychologiczna. Podstawy teoretyczne, dane empiryczne oraz narzędzie pomiaru, *Przegląd Psychologiczny*, 1992, 35, 237–247.
27. Loesel F., Risk/need assessment and prevention of antisocial development in young people: basic issues from a perspective of cautionary optimism, [in:] Multi-problem violent youth. A foundation for comparative research on needs, interventions and outcomes, Corrado R. R., Roesch R., Hart S. D. [et al., eds.], IOS Press, Ohmsha 2000.
28. Mandal E., Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004.
29. Mandal E., Kobiecość i męskość w psychologii, [w:] Tożsamość społeczno-kulturowa płci, Barska A., Mandal E. [red.], Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2005.
30. Masagutow R. M., Charakterystyczne cechy agresji nieletnich dziewcząt popełniających przestępstwa, *Postępy psychiatrii i neurologii*, tom 9, suplement 2 (10), 2000, 283–287.
31. Moretti M., Odgers C., Aggressive and violent girls: prevalence, profiles and contributing factors, [in:] Multi-problem violent youth. A foundation for comparative research on needs, interventions and outcomes, Corrado R. R., Roesch R., Hart S. D. [et al., eds.], IOS Press, Amsterdam 2002.
32. Pedersen C., Marshall L. A., Aggression amongst adolescent girls, [in:] Forensic psychology and law, Czerederecka A., Jaśkiewicz-Obydzińska T., Roesch R. [et al., eds.], Institute of Forensic Research Publishers, Krakow 2004.

33. Rathus S. A., Płeć i seksualność, [w:] Psychologia współczesna. Lepiej. Więcej. Przystępniej, GWP, Gdańsk 2004.
34. Sęk H., Ścigała I., Stres i radzenie sobie w modelu saluto-genetycznym, [w:] Człowiek w sytuacji stresu. Heszen-Niejodek I., Ratajczak Z. [red.], Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000.
35. Sęk H., Wprowadzenie do psychologii klinicznej, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2001.
36. Skorny Z., Psychologiczna analiza agresywnego zachowywania się, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1968.
37. Stach R., Zachowania agresywne, Wydawnictwo PAN, Kraków 1989.
38. Szałański J., Poczucie koherencji a funkcjonowanie społeczne w okresie dorastania i młodości, *Roczniki Pedagogiki Specjalnej* 1996, 7.
39. Szałański J., Wybrane korelaty osobowościowe wykolejenia przestępczego młodocianych, [w:] Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka, Urban B. [red.], Wydawnictwo UJ, Kraków 2001.
40. Szarzyńska M., Obyś żył w ciekawszych czasach. Czy zmiany w rozumieniu kategorii płci zmieniają nasze społeczeństwo?, [w:] Tożsamość społeczno-kulturowa płci, Barska A., Mandal E. [red.], Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2005.
41. Wojciszke B., Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.

Corresponding author

Józef K. Gierowski
Instytut Ekspertyz Sądowych
ul. Westerplatte 9
PL 31-033 Kraków
e-mail: jgierowski@ies.krakow.pl

ZWIĄZEK POMIĘDZY KOHERENCJĄ A AGRESJĄ NA TLE PŁCI PSYCHOLOGICZNEJ U NIELETNICH DZIEWCZĄT I CHŁOPCÓW*

1. Wprowadzenie

Analiza osobowościowo-motywacyjnych czynników mogących determinować nieprzystosowanie społeczne i przestępczość młodzieży wskazuje na liczne sfery ewentualnych zaburzeń funkcjonowania, z których jedną stanowi problematyka stresu i radzenia sobie z sytuacjami trudnymi. Transakcyjna teoria stresu doprowadziła do zwrócenia uwagi na wysiłki podejmowane przez jednostkę w celu przezwyciężania trudności (*coping*). Czerpiący z niej model salutogenetyczny główną rolę w skutecznym radzeniu sobie ze stresem, problemami życia i entropią, widzi w zasobach jednostki oraz zjawisku koherencji i jego składowych. Kształtowany w odpowiedzi na warunki wychowawcze i doświadczenia rozwojowe poziom pewności co do zrozumiałości i sensowności świata, wraz z przekonaniem o posiadaniu wystarczających kompetencji do poradzenia sobie z problemami, pozwala przewidywać, w jakim stopniu jednostka sprawnie funkcjonuje, zarówno w sferze intra-, jak i interpsychicznej. Zakładając, iż ze względu na wadliwą socjalizację wpływającą na zaburzenia rozwoju osobowościowo-motywacyjnego nieletni charakteryzują się niskim poziomem koherencji oraz poszczególnych jej komponentów, uznajemy tym samym tę cechę za znaczącą dla wyzwalania w sytuacjach trudnych, nieadekwatnych emocji i zachowań, a zatem skłonności do działań niedostosowanych społecznie i przestępczych. Naturalną konsekwencją powyższej hipotezy jest poszukiwanie związku między poczuciem koherencji a agresją, bowiem spostrzeganie świata jako zagrażającego, przy braku wystarczających zasobów wewnętrznych i zewnętrznych do efektywnego rozwiązywania problemów, przejawiać się może agresywnością zarówno w sferze afektywnej i poznawczej (gniew, wrogość), jak i instrumentalnej (agresja werbalna, fizyczna). Podejmując się analizy porównawczej między grupami nieletnich dziewcząt i chłopców, zakładamy tym samym pojawienie się różnic między płciowych w natężeniu i strukturze badanych zmiennych (poczucie koherencji i agresja) oraz konfiguracji i sile związków między nimi. W projektowanych badaniach założono ponadto, że zmienną różnicującą uzyskane wyniki stanowić może także płeć psychologiczna postrzegana jako ważny element jednostkowej identyfikacji, a tym samym stanowiąca mechanizm regulacyjny dla innych czynności psychicznych i zachowań człowieka.

2. Koherencja

Stworzony w latach siedemdziesiątych 20. wieku przez A. Antonovsky'ego model salutogenetyczny stanowi względnie nową propozycję rozumienia problematyki zdrowia psychicznego, powstałą w efekcie dostrzeżenia braków obowiązującego w medycynie podejścia patogenetycznego [2]. Odrzucając dychotomiczny podział na zdrowie i chorobę, A. Antonovsky zaproponował, aby traktować je jako 2 bieguny jednego kontinuum. Konfrontacje ze stresorami, napięcia i konflikty, uznał za stały element życia jednostki, niemożliwy do wyeliminowania, a jednocześnie skoncentrował swe zainteresowanie na poszukiwaniu w osobowości ludzkiej czynników (zasobów, potencjałów) odpowiedzialnych za utrzymywanie się niektórych jednostek po stronie bieguna zdrowia [1, 22, 34]. Koncepcja salutogenetyczna jest w pewnym sensie teorią odporności na stresory i działanie czynników patogenetycznych, w myśl której nie wywierają one zawsze negatywnego wpływu na aktywność życiową i zdrowie człowieka. Skuteczne radzenie sobie ze stresem stanowi wypadkową rodzaju i poziomu nasilenia stresorów (pochodzących ze środowiska, biologicznej i psychologicznej struktury organizmu, interakcji między podmiotem, a otoczeniem), zgeneralizowanych zasobów odpornościowych (czynniki takie jak: immunologiczna odporność organizmu, zasoby materialne, czynniki poznawcze i emocjonalne związane z postawami i wartościami, relacje interpersonalne oraz czynniki makrosocjokulturowe) i poczucia koherencji [14, 34]. Centralny punkt swojej teorii, jakim jest poczucie koherencji, autor definiuje jako „globalną orientację człowieka wyrażającą stopień, w jakim człowiek ten ma dominujące, trwałe, choć dynamiczne poczucie pewności, że 1) bodźce napływające w ciągu życia ze środowiska wewnętrznego i zewnętrznego mają charakter ustrukturuwany, przewidywalny i wytłumaczalny; 2) dostępne są zasoby, które pozwolą mu sprostać wymaganiom stawianym przez te bodźce; 3) wymagania te są dla niego wyzwaniem wartym wysiłku i zaangażowania” [1]. Tak spostrzegana koherencja posiada trzy komponenty:

- poczucie zrozumiałości odnoszące się do aspektu poznawczego, związane z zakresem, w jakim osoba odbiera bodźce ze środowiska wewnętrznego i zewnętrznego jako spójne, ustrukturalizowane i jasne informacje posiadające sens poznawczy. Wymiar ten pozwala jednostce zorientować się w otoczeniu, rozpoznać i poznawczo oszacować sytuację. Na kształtowanie się poczucia zrozumiałości największy wpływ wywiera spójność doświadczeń wyniesionych z okre-

* Doniesienie powstało w oparciu o wyniki badań przeprowadzonych w Instytucie Ekspertyz Sądowych w Krakowie w ramach realizacji grantu MNiSW (nr projektu: 1 HO 2A 045 29).

su dzieciństwa i wczesnej młodości, takich jak: struktura społeczna otoczenia, historia życia, niezmiennosc i jasność norm uznawanych przez otoczenie za ważne, wybory osobiste dotyczące rodziny i zawodu [1, 34];

- poczucie zaradności stanowiące wymiar instrumentalny koherencji. Wskazuje ono zakres, w jakim osoba postrzega siebie jako posiadającą odpowiednie środki (wewnętrzne, zewnętrzne, materialne, niematerialne) do sprostania wymaganiom sytuacji. Zaradność zatem jest utożsamiana z umiejętnością czerpania ze zgeneralizowanych zasobów odpornościowych. Poczucie zaradności kształtowane jest w rozwoju przez optymalny dla jednostki poziom przeciążenia lub niedociążenia, a więc proporcji wymagań i zadań stawianych przez otoczenie lub nią samą do jej realnych możliwości i zdolności [1, 34];
- poczucie sensowności wyrażające motywacyjną i emocjonalną stronę oceny rzeczywistości. W wymiarze tym zawierają się takie idee, jak poczucie wartości życia, wola i cel istnienia jednostki. Jest to „stopień, w jakim człowiek czuje, że życie ma sens z punktu widzenia emocjonalnego, że przynajmniej część problemów i wymagań jakie niesie życie, warta jest wysiłku, poświęcenia” [1, s. 34]. Przeświadczenie to pobudza jednostkę do zrozumienia otoczenia oraz wykorzystania dostępnych zasobów i dzięki temu stanowi centralny wymiar poczucia koherencji. Zdaniem autora, bez owego wymiaru pozostałe mogą okazać się nietrwałymi. W ontogenezie wymiar ten jest kształtowany przez doświadczenia poczucia własnej podmiotowości i wartości oraz możliwość wpływania na innych i otrzymywanie wsparcia [35].

Koherencja stanowi zatem zmienną złożoną, a jej elementy są ze sobą nierozzerwalnie związane, posiadając przy tym jednak pewien stopień autonomii. Sprawia to, że możliwe jest wystąpienie warunków, w których wszystkie trzy składowe poczucia koherencji nie rozwijają się w jednakowym stopniu [22]. Wysokie wskaźniki wymiaru zrozumiałości, zaradności i sensowności sprawiają, że jednostka częściej traktuje sytuacje stresowe jako wyzwanie i może je wykorzystać jako źródło efektywnej adaptacji, inspirację do doskonalenia się, rozwoju osobistego i osiągania coraz bardziej ambitnych celów [1]. Skuteczne radzenie sobie ze stresem, obok optymalnego poziomu koherencji, wymaga również elastycznego i odpowiedniego do zaistniałych okoliczności wyznaczenia granic i możliwości zmiany ich zasięgu. Granice te w salutogenezie określają obszar, który jednostka traktuje jako subiektywnie ważny [2]. Oznacza to, iż osoby z wysokim poczuciem koherencji niekoniecznie spozzegają cały otaczający świat jako zrozumiały i sensowny, lecz wyznaczają sobie bardziej elastyczne granice, co pozwala im unikać silnego stresu. Zdaniem autora omawianej teorii dla zachowania wysokiego poczucia koherencji ko-

nieczne jest jednak zawarcie w ramach przestrzeni osobistej czterech zasadniczych obszarów: własnego intymnego życia emocjonalnego, bezpośrednich relacji interpersonalnych, głównej aktywności życiowej oraz dylematów egzystencjalnych [1].

A. Antonovsky uznał poczucie koherencji za cechę względnie trwałą. Rozwija i kształtuje się ona w wyniku doświadczeń wieku dziecięcego, dojrzewania i wczesnego okresu dorosłości, kiedy to jednostka osiąga właściwy dla siebie poziom koherencji mogący jednak ulec zmianie pod wpływem krytycznych wydarzeń w życiu [22]. Czynnikiem kształtującym poziom poczucia koherencji są właściwości powtarzających się sytuacji i życiowych doświadczeń jednostki, a zwłaszcza: logiczność rozumiana jako zgodność, spójność lub podobieństwo nowej sytuacji z dotychczasowymi (cecha odpowiedzialna za kształtowanie się zrozumiałości); równowaga przeciążenia i niedociążenia określająca stosunek między wewnętrznymi i środowiskowymi wymaganiami a możliwościami jednostki (kształtuje wymiar zaradności); udział w podejmowaniu decyzji związany ze zgodą, odpowiedzialnością i wpływem na wyniki zadań stawianych jednostce (kształtuje poczucie sensowności). Jeśli doświadczenia życiowe jednostki charakteryzują się wymienionymi właściwościami, ma ona możliwości wypracowania silnego poczucia koherencji. Jak wynika z przeprowadzonych dotychczas badań, deficyty w zakresie poczucia koherencji są jednym z istotniejszych osobowościowych korelatów zachowań społecznych. Powołując się na badania J. K. Gierowskiego opublikowane w 1998 roku, J. Szałański [39] wskazał, że populację nieletnich z zakładów poprawczych cechuje niskie poczucie koherencji we wszystkich jej wymiarach. Sam J. Szałański [38] potwierdził przewidywany niższy od przeciętnego poziom omawianej zmiennej, a w szczególności zaradności i sensowności u wychowanków zakładów poprawczych. Słabo nasilone poczucie koherencji, a szczególnie zaradności, charakteryzuje także młodocianych więźniów [38].

Poziom koherencji stanowi ważny mechanizm regulujący ocenę sytuacji bodźcowej oraz radzenie sobie z napięciem i negatywnymi emocjami [1]. Ludzie o silnym poczuciu koherencji częściej oceniają bodźce jako nie stresujące, wychodząc z założenia, że potrafią poradzić sobie z sytuacją. Dzięki temu rzadziej odczuwają napięcie przeradzające się w stres. Wysoki poziom poczucia koherencji wiąże się także często z umiejętnością wyboru najbardziej adekwatnej strategii radzenia sobie dzięki koncentracji na instrumentalnych parametrach problemu i traktowaniu go jako wyzwania. Łączy się również z przekonaniem, że zagrażające bodźce dają się uporządkować i zrozumieć (poczucie zrozumiałości). Natomiast niskie wskaźniki odpowiadają za rezygnację z prób zrozumienia stresora, mało skuteczne radzenie sobie z problemem lub koncentrację wyłącznie na jego emocjonal-

nej stronie. A. Antonovsky zauważa, że poziom poczucia koherencji różnicuje doświadczane emocje: silne poczucie koherencji powoduje, iż stresor oceniany jako zagrażający wzbudzi smutek, strach, cierpienie, złość, poczucie winy, rozpacz, niepokój (emocje skłaniające do działania); słabe natomiast wiąże się z lękiem, wściekłością, zawstyżeniem, skrajną rozpaczą, poczuciem porzucenia, zamętem (emocje paraliżujące działanie). Wysokie poczucie koherencji powoduje zatem, że przeżywane emocje łatwiej poddają się regulacji, są mocniej uświadamiane, nie budzą w jednostce poczucia zagrożenia, co pozwala jej na adekwatną ocenę, kto jest odpowiedzialny za powstanie sytuacji stresowej. Tym samym założony w hipotezach niski poziom tej zmiennej u nieletnich wpływa prawdopodobnie na nieadekwatną poznawczą ocenę sytuacji, odbieranie bodźców z otoczenia jako zagrażających, przeżywanie emocji paraliżujących podejmowanie skutecznych działań, a zatem sprzyja zachowaniom o charakterze nieprzystosowawczym, więc w konsekwencji agresywnym czy przestępczym.

3. Agresja

Mimo dość długiej tradycji akademickich rozważań nad naturą agresji i dużej liczby badań, nadal brakuje konsensusu co do precyzyjnej definicji terminu [17]. Najczęściej jest ona ujmowana jako sytuacyjnie wywołany stan motywacyjny traktowany jako szczególna emocja taka jak gniew, oburzenie, irytacja czy tak zwana emocjonalna gotowość do agresji; reakcja lub aktywność (prosta lub bardziej złożona) będąca zachowaniem interpersonalnym; stała indywidualna cecha wynikająca ze swoistej interpsychicznej właściwości jednostki (cechy, nawyki, postawy, motywy) i stałej orientacji życiowej (np. wrogości); sekwencja interpersonalnych lub społecznych interakcji wyodrębniona na podstawie interpsychicznych determinantów, pełnionych ról, możliwa do oceny w oparciu o społeczno-kulturowe standardy [17]. Minimalny kompromis w zakresie definicji agresji stanowi uznanie jej za formę zachowania o charakterze intencjonalnego ataku mającego na celu zadanie bólu fizycznego i (lub) psychicznego, powstanie określonych szkód materialnych lub moralnych, przysporzenie cierpienia, spowodowanie utraty społecznie cenionych wartości [16, 36, 37]. Analizując strukturę osobowości nieletnich oraz jej funkcjonalne właściwości, szczególną wagę przypisuje się agresywności rozumianej jako względnie stała cecha, a zarazem bardziej złożony mechanizm osobowości. Liczne badania wykazały, iż populacja nieletnich sprawców czynów zabronionych charakteryzuje się zarówno ogólnie wyższym globalnym wskaźnikiem agresywności, jak i znacznym zróżnicowaniem jej form, np. wrogości, agresji emocjonalnej, instrumentalnej, jawnej, ukrytej, pośredniej, fizycznej, werbalnej, gniewu itp.

[13, 15, 27, 31]. Równocześnie, zgodnie z literaturą przedmiotu, różnice w zakresie tej zmiennej zdeterminowane są w znacznym stopniu przynależnością płciową badanych, które to zjawisko zyskuje różne wytłumaczenia w zależności od przyjętej perspektywy teoretycznej: wyjaśnienie hormonalne, model socjobiologiczny, model roli społecznej [10, 24]. Dostępne dane sugerują, że mężczyźni są generalnie bardziej agresywni od kobiet, jednak różnice te nie są znaczące i zmieniają się w zależności od typu zachowania agresywnego, który jest przedmiotem badania: są z reguły większe przy pomiarze agresji fizycznej w porównaniu z werbalną oraz przy pomiarze agresji bezpośredniej w porównaniu z pośrednią [10, 24, 41]. Björkqvist i Niemelä [8] przedstawili wyczerpujące omówienie różnych aspektów kobiecej agresji, obejmujące zarówno analizy biologiczne, jak i międzykulturowe. W doniesieniach tych czytamy, że dziewczęta preferują bardziej pośrednie formy agresji, takie jak agresja relacyjna (na przykład wykluczanie innych i rozsiewanie plotek), a tendencja ta utrzymuje się w wieku dorosłym. W omawianych badaniach stwierdzono również powszechne występowanie agresji pośredniej także u mężczyzn, przy czym częściej przyjmowała ona formę agresji o pozorach racjonalności (akty agresji, dla których można podać racjonalną podstawę, na przykład niesprawiedliwa krytyka). Bardziej współczesne wyniki badań wskazują na pojawienie się stosunkowo nowego zjawiska polegającego na zacieraniu się różnicy pomiędzy nieletnimi chłopcami i dziewczętami zarówno w przeżywaniu, jak i w okazywaniu agresji. W związku z tym tracą na aktualności doniesienia o tym, iż to młodzi mężczyźni są bardziej skłonni do przemocy, a ich osobowość charakteryzuje wyższa gotowość do agresji przejawianej w różnych formach i sytuacjach społecznych [30, 31, 32]. Badania M. Kowalczyk-Jamnickiej [23] na populacji nieletnich dziewcząt wykazały, iż w ostatnich latach zwiększa się udział dziewcząt w przestępczości, a popełniane przez nie czyny niewiele ustępują pod względem okrucieństwa tym dokonywanym przez chłopców. Wszystkie badane przez autorów dziewczęta ocenione pod względem agresywności osiągnęły poziom wysoki lub bardzo wysoki, zarówno w zakresie agresji ogólnej, jak i poszczególnych jej aspektach: słownym, fizycznym, pośrednim oraz we wrogości. Interesujący wydaje się dodatkowy wynik analizy, zgodnie z którym nieletnie posiadały świadomość, że ich agresywne zachowania wyrządzają innym krzywdę, ale nie deklarowały z tego powodu poczucia winy. T. Jaśkiewicz-Obydzińska [20], zestawiając dane na temat dorosłych i nieletnich sprawczyń zabójstw, wykazała, iż charakterystyczne dla tej drugiej grupy są następujące elementy: większa premedytacja, planowanie działań, kontrola zachowania, dążenie do uśmiercenia ofiary, agresja instrumentalna, czyli cechy opisujące zwykle przestępczość mężczyzn. Wskazuje to na coraz większą brutalizację zachowań nieletnich dziew-

czą, znaczną agresywność popełnianych czynów przestępczych, a także częstszy udział w zorganizowanych grupach dokonujących czynów niezgodnych z prawem. Badania, zwłaszcza nad populacją nieletnich, sugerują zatem, iż nie jest celowe dopatrywanie się różnic pomiędzy płciami w poziomie agresji, bardziej interesującym wydaje się zwrócenie uwagi na sposób jej ujawniania. W związku z zanikaniem różnic międzypłciowych w zakresie omawianej cechy, przy obecnym zwróceniu uwagi w psychologii na fenomen płci psychologicznej rozumianej jako poczucie przynależności do danej płci i utożsamianie się z charakterystycznymi dla niej cechami, zachowaniami i rolami, należy przypuszczać, że to właśnie ten konstrukt może okazać się zmienną determinującą w jakimś stopniu wyniki.

4. Płeć psychologiczna

Jednymi z podstawowych terminów stosowanym w kulturze zachodniej w celu określenia siebie są pojęcia „kobieta” i „mężczyzna”. Próby odpowiedzi na pytanie o konsekwencje znaczenia płci, znajdujemy na wszystkich poziomach analizy – indywidualnym, społecznym, kulturowym i historycznym. Społeczno-kulturowa perspektywa ujmowania płci skupia się na pojęciu płci psychologicznej jednostki kształtującej się w pierwszych latach życia w wyniku interakcji czynników biologicznych (wewnętrznych) i społecznych (głównie jako efekt odmiennej socjalizacji), a opierającej się na poczuciu identyfikacji i przynależności do określonej płci. W zależności od nurtu teoretycznego zwraca się tu uwagę przede wszystkim na przyswajanie ról płciowych wraz z procesem identyfikacji (szkoła psychoanalityczna) lub uczenie się ich przez obserwację, identyfikację i socjalizację (podejście społeczno-poznawcze) [11, 28, 29, 33, 40]. Podstawę dla socjalizacji płci stanowią stereotypy z nią związane rozumiane jako uproszczone sądy i koncepcje zachowania kobiet i mężczyzn, podzielane przez ogół społeczeństwa, a uczone w procesie socjalizacji [12, 28]. Obejmują one sieć skojarzeń związanych z płcią, które odnoszą się m.in. do autonomii, funkcji reprodukcyjnych, podziału pracy czy osobowościowych atrybutów przypisywanych kobietom i mężczyznom, a więc skojarzeń bezpośrednich, ale też i pośrednich (metafor związanych z płcią, jak cykliczność przyrody czy typy kształtu – kanciasty *versus* okrągły [25]). Funkcjonują one na kilku poziomach [12, 28, 40], z których najważniejsze to stereotypy cech osobowości, ról, cech fizycznych oraz zawodów. Cechy typowo kobiece to: uczuciowość, ciepło, wrażliwość, opiekuńczość, zdolność do poświęceń, uległość. Typowo męskie: pewność siebie, skłonność do ryzyka, niezależność, agresywność, kompetencja, racjonalność.

W opozycji do tradycyjnych poglądów opartych na modelu dychotomicznym, jednoczynnikowym, S. L. Bem sformułowała teorię schematów płciowych jako dymensji ortogonalnych, zgodnie z którą płeć stanowi zmienną o charakterze ciągłym opartą o dwa wymiary: kobiecości i męskości [3, 4, 5, 6, 7, 11, 19, 21, 25, 26, 28, 29]. Psychologiczną płeć człowieka zdefiniowała ona jako spontaniczną gotowość do posługiwania się wymiarem płci w odniesieniu do siebie i świata. Dziecko w procesie socjalizacji uczy się spostrzegania cech psychicznych związanych z płcią zgodnie ze społecznymi definicjami męskości i kobiecości, nabywając zarazem umiejętności odczytywania i organizowania informacji w kategoriach schematu płci (ang. gender schema). Schemat ten stosuje w odniesieniu do siebie, dokonując selekcji cech i wybierając te wymiary osobowości, które tradycyjnie odpowiadają jego płci biologicznej poprzez włączenie ich do koncepcji własnej osoby. A więc kształtowanie się zachowań typowych dla danej płci jest w znacznej mierze efektem schematycznego przetwarzania informacji. Koncepcja dymensji ortogonalnych S. L. Bem zakłada, że cechy związane z płcią tworzą dwie niezależne od siebie klasy, a więc w przeciwieństwie do panującego wcześniej poglądu, mogą jednocześnie charakteryzować jedną osobę [11]. Autorka uznała i potwierdziła w analizach, że oprócz osób określonych seksualnie (ang. sex-typed), czyli posługujących się określonym schematem płci, istnieją jednostki charakteryzujące się dwupłciowością (androgynią; gr. andro – mężczyzna, gyne – kobieta), w których osobowości istnieje harmonijna integracja i komplementarność pierwiastka męskiego i kobiecego. Odrzuciła tym samym obowiązujący dotąd model, który zakładał, że najbardziej korzystna dla zdrowia psychicznego jest zgodność posiadanych cech z płcią biologiczną. Postawiła hipotezę, że stereotypowe role związane z płcią ograniczają repertuar ludzkich zachowań, natomiast androgynia psychiczna determinuje w pełni efektywne funkcjonowanie społeczne i wyższe zdolności adaptacyjne dzięki szerszemu spektrum zachowań, ich większej elastyczności i wrażliwości wobec wymagań płynących z zewnątrz. S. L. Bem wyróżniła cztery główne konfiguracje cech psychicznych związanych z płcią: osoby określone płciowo (ang. sex-typed), które charakteryzują się wysokim natężeniem cech stereotypowych zgodnych z ich płcią biologiczną (kobięce kobiety, mężczyźni); osoby androgyniczne (gr. androgyne) posiadające cechy kobiece i męskie niezależnie od płci biologicznej; osoby nieokreślone płciowo (ang. undifferentiated), które w niewielkim stopniu ukształtowały cechy kobiece i (lub) męskie, niezależnie od swojej płci biologicznej oraz osoby krzyżowo określone płciowo (ang. cross-sex-typed, sex-reversed) posiadające cechy odpowiadające przeciwnej płci do ich biologicznej konstytucji (męskie kobiety, kobiece mężczyźni). Praktycznym wymiarem teorii schematów jest skonstruowany przez autorkę In-

wentarz Ról Płciowych (ang. BSRI – Bem Sex Role Inventory), dzięki któremu udało się wskazać cechy charakterystyczne dla osób o poszczególnych typach płci psychologicznej. S. L. Bem ustaliła w badaniach, że osoby o typowej płciowości charakteryzuje unikanie zachowań kojarzonych z płcią przeciwną i zwyczajowe reagowanie w sposób zgodny ze stereotypem płci. Wyraźnie ukształtowane cechy psychologiczne odpowiadające płci biologicznej ograniczają także możliwość wyboru zachowań skutecznych w danej sytuacji. Dominująca kobiecość związana jest z gorszym przystosowaniem, zahamowaniami w relacjach społecznych, niższą samooceną, wysokim niepokojem, tendencją do stanów depresyjnych, wysoką koncentracją na osobach, konformizmem, trudnościami w wyjawianiu emocji, zależnością oraz mniejszą opiekuńczością. Typowi mężczyźni z kolei charakteryzują się małą czułością, opiekuńczością oraz problemami w ekspresji uczuć. Przedstawione dane przemawiają zatem za faktem nieadaptacyjności silnego określenia płciowego. Dodatkowo badania potwierdziły stawianą przez Bem tezę, że cechy androgyniczne oraz w umiarkowanym stopniu męskie (bez skrajnie negatywnych, jak agresja, arogancja, egocentryzm) wpływają na lepsze przystosowanie niż cechy typowo kobiece oraz nieodróżnicowanie płciowe. Androgynia, pozwalając na większą elastyczność zachowań, bardziej efektywne wykorzystanie orientacji instrumentalnej oraz ekspresyjnej, zwiększa otwartość zarówno na ludzi, jak i na zadania, korzystnie wpływając na kompetencje społeczne i umożliwiając wykształcenie silniejszych mechanizmów obronnych oraz lepszych sposobów radzenia sobie ze stresem. Silna typizacja seksualna powoduje ograniczenie repertuaru zachowań danej osoby, jednak najgorsze przystosowanie charakteryzuje jednostki nieodróżnicowane płciowo, którym brak kompetencji zarówno kobiecych, jak i męskich, co wpływa na ujawnianie szeregu deficytów w różnych sytuacjach społecznych.

5. Cel i metody badań

Celem badań było przeprowadzenie analizy porównawczej w grupach nieletnich dziewcząt i chłopców mającej na celu ukazać zależności, jakie zachodzą pomiędzy nasileniem i strukturą poczucia koherencji a agresją na tle płci psychologicznej badanych. Badaniami objęto grupę 193 nieletnich (118 chłopców i 75 dziewcząt) przebywających w zakładach poprawczych w Zawierciu, Pszczynie i Raciborzu. Średnia wieku dla obu płci wynosiła 17,79 lat, z czego dla chłopców 17,92, a dla dziewcząt 17,58. Wykorzystano następujące narzędzia badawcze: Kwestionariusz Orientacji Życiowej – SOC 29 A. Antonovsky'ego, Kwestionariusz Agresji A. H. Bussa i M. Perry'ego oraz Inwentarz Płci Psychologicznej (IPP) A. Kuczyńskiej. Kwestionariusz Orientacji Życiowej SOC 29

A. Antonovsky'ego pozwala oszacować ogólny poziom poczucia koherencji, zarówno jako całości, jak również jego elementów składowych: poczucia zrozumiałości (PZR), poczucia zaradności – sterowalności (PZ) oraz poczucia sensowności (PS).

Kwestionariusz Agresji Bussa i Perry'ego pozwala na ocenę stopnia nasilenia ogólnego poziomu agresywności, a także różnych jej form: agresji fizycznej, agresji werbalnej, gniewu i wrogości. Agresja fizyczna i werbalna zawiera w sobie krzywdzenie i ranienie innych (komponent instrumentalny); gniew składa się z afektywnych komponentów, przejawiając się poprzez reakcje fizjologiczne; wrogość reprezentuje poznawcze komponenty zachowania scharakteryzowane jako negatywne nastawienie do ludzi oraz posiadanie poczucia krzywdy i niesprawiedliwości. W kwestionariuszu nie zawarto twierdzeń dotyczących agresji pośredniej, ponieważ działanie pośrednie można odbywać się za pomocą każdej z form agresji [9]. Istnieją różnice pomiędzy płciami w otrzymanych wynikach w kwestionariuszu agresji: mężczyźni osiągają wyższe wyniki w skalach: agresja fizyczna, werbalna oraz wrogość, wyjątkiem jest skala gniewu. Różnice te okazują się największe w przypadku agresji fizycznej [9].

Do oceny płci psychologicznej badanych użyto Inwentarza Płci Psychologicznej A. Kuczyńskiej [25, 26] opierającego się na teorii schematów płciowych S. L. Bem i stereotypach kulturowych dotyczących kobiecości i męskości. Płeć psychologiczna mierzona tym testem daje wyniki charakteryzujące osobę badaną w dwóch wymiarach (męskości i kobiecości). Uzyskane wyniki w zakresie poziomu kobiecości i męskości ujmują się łącznie, co pozwala wyróżnić następujące typy płci psychologicznej: osoby określone seksualnie (kobięce kobiety, mężczy mężczyźni); osoby androgyniczne; osoby nieokreślone seksualnie oraz osoby krzyżowo określone seksualnie (kobięcy mężczyźni, męskie kobiety).

6. Wyniki badań

6.1. Nasilenie poczucia koherencji oraz jego komponentów u nieletnich dziewcząt i chłopców

Zarówno dziewczęta (średnia 120,58), jak i chłopcy (średnia 121,26), uzyskali średnie wyniki w zakresie poczucia koherencji poniżej normy populacyjnej wynoszącej 130–160 [18]. Różnice międzypłciowe w poziomie koherencji oraz poszczególnych jej wymiarach nie osiągnęły poziomu istotności statystycznej. Średnie wyniki uzyskane przez obie grupy badanych w Kwestionariuszu Orientacji Życiowej ukazuje tabela I. Przemawia to za opinią, że płeć biologiczna nie różnicuje wyników w zakresie poczucia koherencji, które w obu badanych gru-

pach osiągają natężenie podobne, poniżej normy. Sugeruje to, iż nieletni przejawiają w pewnym stopniu tendencję do spostrzegania wydarzeń jako nieprzewidywalnych, nie posiadają silnego przekonania, iż mają zasoby wystarczające do poradzenia sobie z sytuacją, co może mieć wpływ na rezygnację z prób rozwiązywania problemów. Biorąc pod uwagę wyniki wcześniejszych badań [38, 39], niższy od przeciętnego poziom koherencji można zatem uznać za cechę charakterystyczną dla populacji nieletnich, a tym samym za czynnik mogący determinować lub pośredniczyć w kształtowaniu się nieprzystosowawczych sposobów radzenia sobie z sytuacjami trudnymi, np. poprzez agresję. Nie w pełni wykształcone poczucie koherencji w przypadku tej grupy łączy się prawdopodobnie z negatywnymi warunkami wychowawczymi, nie pozwalającymi na wypracowanie i konsekwentne stosowanie prawidłowych mechanizmów radzenia sobie z sytuacjami stresowymi.

6.2. Nasilenie poziomu agresji oraz jej komponentów u nieletnich dziewcząt i chłopców

Analiza statystyczna wykazała, iż nieletnie dziewczęta uzyskują istotnie wyższe od chłopców wyniki w ogólnym poziomie agresywności (średnia w grupie dziewcząt 99,43, w grupie chłopców 90,19), jak i poszczególnych jej komponentach: agresji werbalnej (średnie: 18,67 i 16,33), gniewie (24,61 i 21,58) i wrogości (25,10 i 22,11). Tylko średnie wyniki w zakresie czynnika agresja fizyczna osiągnęły podobne, wysokie wartości w obu badanych grupach. Średnie wyniki w skali agresji oraz strukturę agresywności w obu grupach ukazują tabela I i rycina 1. Sugeruje to, iż nieletni obu płci są w takim samym stopniu skłonni do posługiwania się w życiu otwartym, bezpośrednim atakiem skierowanym przeciw innym ludziom (agresja fizyczna), natomiast dziewczęta częściej stosują agresję werbalną, łatwiej doświadczają uczucia gniewu (stanowiącego energetyczną gotowość do podejmowania działań o charakterze agresywnym) oraz cechują się większą wrogością wobec innych (podejrzliwy, nieufny stosunek do ludzi). Analizując wyniki, należy zwrócić szczególną uwagę na specyficzność populacji badanych nieletnich dziewcząt, stanowiących mocno wyselekcjonowaną grupę pod względem nasilenia nieprzystosowawczych i przestępczych skłonności. W tym kontekście nie zaskakuje wysoki wskaźnik agresywności dziewcząt (populacja nieletnich chłopców jest liczniejsza, ale równocześnie wydaje się bardziej zróżnicowana). Determinującą rolę w wykształceniu agresywności jako trwałego sposobu funkcjonowania zdają się odgrywać warunki wychowawcze, które w przypadku nieletnich dziewcząt cechowały się większym zróżnicowaniem i natężeniem patologii (m.in. częstszy brak jednego z rodziców, negatywna atmosfera środowiska rodzinnego, agre-

sja w rodzinie, częstsza karalność rodziców, alkoholizm), a tym samym sprzyjały formowaniu się niedostosowanych społecznie sposobów radzenia sobie z sytuacjami trudnymi.

6.3. Koherencja a agresja

Analiza statystyczna wyników uzyskanych dla całej grupy badanej wykazała następujące, słabe związki: pozytywny związek ogólnego poziomu koherencji z agresją werbalną ($r = 0,18$), negatywny z gniewem ($r = -0,20$) oraz wrogością ($r = -0,24$), słabą, dodatnią korelację pomiędzy poczuciem zrozumienia a agresją werbalną ($r = 0,27$), ujemną między poczuciem sensowności a gniewem ($r = -0,21$) i wrogością ($r = -0,19$) oraz ogólnym poziomem nasilenia agresji ($r = -0,17$). Istotnie statystycznie ujemne związki uzyskano także pomiędzy poczuciem zaradności a gniewem ($r = -0,18$) oraz wrogością ($r = -0,22$). Zależności te przedstawia tabela II. Wysokie poczucie sensowności (motywacyjna i emocjonalna ocena rzeczywistości jako posiadającej sens, wartość samą w sobie oraz siebie jako mogącego wywierać na nią wpływ) wiąże się zatem z mniejszą tendencją do odczuwania gniewu (fizjologicznej podstawy zachowań agresywnych), wrogości (nieufnej, podejrzliwej postawy wobec innych), jak i bezpośrednich wyładowań negatywnego napięcia w postaci agresji werbalnej. Także wysoki ogólny poziom koherencji (przekonania o przewidywalności świata, posiadaniu wystarczających zasobów do radzenia sobie ze stresem, spostrzeganie bodźców jako wyzwania a nie zagrożenia) stanowi czynnik powiązany z mniejszą skłonnością do odczuwania napięcia emocjonalnego odczytywanego jako gniew.

W żadnej z grup (nieletnie dziewczęta i chłopcy) nie uzyskano istotnej statystycznie zależności między poziomem koherencji a ogólnym poziomem agresji. Wykazano natomiast liczne związki między poszczególnymi czynnikami obu zmiennych. W grupie dziewcząt odnotowano przeciętny, ujemny związek pomiędzy ogólnym poziomem koherencji a wrogością ($r = -0,41$) oraz przeciętną pozytywną korelację z agresją werbalną ($r = 0,32$). Ujemne korelacje o przeciętnej sile uzyskano pomiędzy poczuciem sensowności a wrogością ($r = -0,30$) oraz poczuciem zaradności a gniewem ($r = -0,30$) i wrogością ($r = -0,48$). Pozytywny przeciętny związek odnotowano pomiędzy poczuciem zrozumienia a agresją werbalną ($r = 0,39$). Korelacje dla obu badanych grup przedstawia tabela III. Można zatem uznać, że w populacji nieletnich dziewcząt silne poczucie koherencji nie sprzyja kształtowaniu się nieufności wobec ludzi, wiąże się natomiast, podobnie jak poczucie zrozumienia, ze skłonnością do wyrażania agresji o charakterze werbalnym. Pewność co do wytłumaczalności i spójności bodźców, umiejętność poznawczego ich opracowania oraz przeświadczenie o dostępności zasobów koniecznych do poradzenia sobie

z sytuacją, może skłaniać nieletnie do wybierania agresji werbalnej jako mało inwazyjnego, w miarę bezpiecznego, a zarazem skutecznego sposobu rozładowywania negatywnego napięcia. Tym samym agresja werbalna może zostać uznana za bardziej przystosowawczy w przypadku tej grupy rodzaj manifestacji niekorzystnych emocji, chroniący przed ewentualnym fizycznym atakiem ze strony innych. Dziewczęta o wysokim poziomie poczucia sensowności (przekonania, iż warto stawiać czoło wymaganiom) wykazują małe skłonności do przejawiania wobec innych podejrzliwości, nieufności, zaradność natomiast chroni w jakimś stopniu zarówno przed negatywnymi ustosunkowaniem wobec ludzi, jak i gniewem stanowiącym fizjologiczną podstawę takiego nastawienia. Można więc uznać, iż w przypadku nieletnich dziewcząt poczucie koherencji oraz poszczególne jego elementy składowe stanowią czynnik niesprzyjający agresywności w większości jej wymiarów, z wyjątkiem tej o charakterze werbalnym.

W grupie chłopców zaobserwowano słabe, ujemne związki pomiędzy ogólnym poziomem koherencji a gniewem ($r = -0,21$) oraz poczuciem sensowności a agresją fizyczną ($r = -0,22$), gniewem ($r = -0,29$) i ogólnym nasileniem agresji ($r = -0,23$). Słaby dodatni związek zachodzi także pomiędzy zrozumieniem a agresją werbalną ($r = 0,26$). Wysokie poczucie koherencji w tej grupie nie sprzyja odczuwaniu negatywnego pobudzenia fizjologicznego, jakim jest gniew; poczucie sensowności (przekonanie o celowości życia, chęć stawiania czoła wymaganiom i problemom) wykazuje natomiast nie tylko negatywny związek z gniewem, ale także z wyrażaniem agresji w formie bezpośredniego, fizycznego ataku oraz ogólnym natężeniem skłonności agresywnych. Podobnie, jak w grupie dziewcząt, wysokie poczucie zrozumienia łączy się z odreagowaniem negatywnych emocji poprzez agresję o charakterze werbalnym.

Uzyskane wyniki wskazują więc, iż zarówno w całej grupie badanych, jak i osobno w populacji dziewcząt oraz chłopców, poczucie koherencji i poszczególne jego komponenty wykazują negatywne związki z różnymi przejawami agresji, a wyjątek stanowi jedynie agresja werbalna będąca instrumentalnym wymiarem zjawiska mającym na celu zranienie innych. Relacja taka wydaje się jednak zrozumiała, biorąc pod uwagę, iż werbalne przejawy agresji stanowią skuteczny sposób odreagowania napięcia, nie powodując przy tym zazwyczaj niekorzystnych konsekwencji w postaci bezpośredniej, fizycznej konfrontacji z drugą osobą, a tym samym są formą interakcji o charakterze agresywnym najbardziej akceptowaną społecznie.

6.4. Koherencja a płć psychologiczna

Płć psychologiczna różnicuje wyniki w zakresie poczucia zaradności: nieletni androgyniczni uzyskali istot-

nie wyższe średnie wyniki (44,13) w porównaniu z grupą krzyżowo określoną (średnia 39,63). Rycina 2 przedstawia nasilenie poczucia zaradności w całej grupie. Androgynia płciowa, zgodnie z założeniami teorii S. L. Bem [3, 4, 5, 6], stanowi typ o najbardziej przystosowawczym charakterze, pozwala na wykorzystanie szerokiej gamy zachowań związane z dużą ich elastycznością, wspomaga wykształcenie silnych mechanizmów obronnych i skuteczne radzenie sobie z sytuacjami stresowymi, dlatego naturalny wydaje się jej związek z wysokim poczuciem zaradności (jako instrumentalnym wymiarem koherencji, przekonaniem o posiadaniu zasobów pozwalających na efektywne skonfrontowanie się z problemem). Najniższe wyniki w przypadku osób krzyżowo określonych należy jednak poddać dalszej analizie, biorąc pod uwagę różnice w konfiguracji cech męskich i żeńskich w przypadku dziewcząt i chłopców o tym typie płci psychologicznej.

Również interakcyjny efekt płci psychologicznej i biologicznej okazał się istotny statystycznie ($p = 0,0038$) w odniesieniu do poczucia zaradności: określone płciowo chłopcy uzyskali wyższe średnie wyniki od chłopców nieokreślonych seksualnie (średnie: 44,67 i 40,14); określone płciowo dziewczęta (34,57) charakteryzowały się niższym poziomem zaradności od dziewcząt nieokreślonych płciowo (45,44) i androgynicznych (44,44), a także od określonych seksualnie (44,67) i androgynicznych (43,92) chłopców; dziewczęta androgyniczne (44,44) posiadały niższe wyniki niż chłopcy nieokreśleni płciowo (40,14). Uzyskane zależności ukazują rycina 3. Poczucie pewności co do umiejętności poradzenia sobie z sytuacjami trudnymi oparte na przekonaniu o posiadaniu wystarczających zasobów wiąże się zatem raczej z cechami typowo męskimi (grupa męskich i androgynicznych chłopców oraz androgynicznych dziewcząt), natomiast niskiemu poziomowi takiego nastawienia sprzyjają cechy typowo kobiece (najniższe wyniki uzyskane przez określone płciowo dziewczęta). Stereotypowe cechy męskie, takie jak niezależność, nastawienie na sukces, siła przebiccia, łatwość w podejmowaniu decyzji, pewność siebie, samowystarczalność i spryt wydają się potęgować przekonanie o własnej zaradności oraz umiejętności sprostania stresującym sytuacjom. Właściwości kobiece natomiast, w głównej mierze opierające się na utrzymywaniu pozytywnych relacji z innymi (wrażliwość, troskliwość, łagodność, czułość, uczuciowość, naiwność), wspomagają silną orientację emocjonalną, hamując jednocześnie instrumentalne, skuteczne sposoby zmagania się z problemami. Trudnym do wytłumaczenia pozostaje natomiast wysoki poziom zaradności w grupie nieokreślonych płciowo dziewcząt. Zgodnie z teorią S. L. Bem nieokreśloność płciowa stanowi najmniej przystosowawczy typ płci psychologicznej, równocześnie jednak wiąże się z trudnościami w zakresie adekwatnej samooceny i podatnością na aprobatę społeczną, co może wyjaśniać

wysokie wyniki w zakresie umiejętności radzenia sobie z problemami.

6.5. Zależności między koherencją a wymiarem męskość-kobiecość

W obu grupach (nieletnie dziewczęta i chłopcy) wymiar męskości korelował dodatnio z poczuciem zaradności ($r = 0,29$ i $r = 0,32$) oraz ogólnym poziomem koherencji ($r = 0,35$ i $r = 0,25$). Ponadto w grupie dziewcząt uzyskano pozytywny związek o słabej sile między męskością a poczuciem sensowności ($r = 0,38$). Wymiar kobiecości nie korelował w istotny sposób z koherencją ani z żadnym z jej komponentów. Uzyskane korelacje przedstawia tabela IV.

Wyniki te stanowią potwierdzenie dla wcześniej sformułowanych wniosków, pozwalając uznać, iż wymiarem bezpośrednio związanym z wysokim poczuciem koherencji jest wymiar męskości. Cechy kulturowo przypisywane mężczyznom wraz z orientacją instrumentalną wobec pojawiających się problemów sprzyjają silnemu poczuciu koherencji i poszczególnych jej składników zarówno w przypadku chłopców, jak i dziewcząt. Skłania to także do uznania teorii schematów płciowych za konstruktywny, pozwalający szerzej spojrzeć na problematykę płci, abstrahując od prostego łączenia biologicznych właściwości z predyspozycjami osobowościowymi.

6.6. Agresja a płć psychologiczna

Średnie wyniki interakcyjnego efektu płci psychologicznej i biologicznej okazały się istotne dla czynnika agresja fizyczna. Określeni płciowo chłopcy uzyskali wyniki wyższe (średnia 32,18) niż określone płciowo dziewczęta (24,56), natomiast dziewczęta z grupy krzyżowo określonej (38,30) wyższe od krzyżowo określonych chłopców (22,89). Najwyższe natężenie agresji fizycznej charakteryzowało grupę męskich kobiet. Rycina 4 ukazuje nasilenie agresji fizycznej dla poszczególnych typów płci psychologicznej. Cechami sprzyjającymi manifestowaniu agresji w formie bezpośredniego, fizycznego ataku, są więc właściwości stereotypowo męskie (dominacja, niezależność, rywalizacja, nastawienie na sukces, siła przebicia, arogancja, dobra kondycja fizyczna, pewność siebie) i to nie tylko w grupie chłopców, ale także dziewcząt. Natomiast cechy kobiece (wrażliwość, uczuciowość, łagodność) hamują w obu grupach zachowania agresywne. Najwyższe wyniki uzyskiwane przez krzyżowo określone nieletnie dziewczęta można łączyć z występującą u nich silną identyfikacją z właściwościami, zachowaniami i rolami typowo przypisywanymi mężczyznom, przy odrzuceniu cech kulturowo związanych z kobietami. Równocześnie wysoki poziom męskości u dziewcząt można uznać za czynnik ryzyka dla po-

dejmowania przez nie zachowań przestępczych i nacechowanych przemocą.

Badania wykazały istotne statystycznie zależności między zmiennymi płć biologiczna i psychologiczna a agresja werbalna: zarówno androgyniczne (średnia 19,26), jak i krzyżowo określone dziewczęta (20,70) uzyskały wyższe wyniki niż androgyniczni (średnia 17,07) i krzyżowo określone chłopcy (14,78). Grupa męskich dziewcząt charakteryzowała się najwyższym, a kobiecych chłopców najniższym nasileniem tej cechy. Wyniki dla czynnika agresja werbalna przedstawia rycina 5. Cechy męskie występujące w populacji dziewcząt nie tylko potęgują agresję fizyczną, ale stanowią także istotny czynnik sprzyjający manifestowaniu agresji w formie werbalnej (najwyższe wyniki w zakresie tej zmiennej charakteryzują męskie i androgyniczne dziewczęta, co odróżnia je od grup androgynicznych i kobiecych chłopców). Kobiecość w obu badanych grupach (dziewczęta określone płciowo i chłopcy krzyżowo określone) stanowi czynnik hamujący zachowania agresywne w formie ataku werbalnego.

Istotne statystycznie okazały się różnice między średnimi w ogólnym poziomie agresywności. W zakresie tej zmiennej wyższe wyniki cechowały grupę krzyżowo określonych dziewcząt (średnia 109,80) w porównaniu z krzyżowo określonymi chłopcami (75,44). Równocześnie pierwsza z tych grup uzyskała najwyższe, a druga najniższe spośród wszystkich badanych rezultaty w poziomie agresji. Wyniki te ukazuje rycina 6. Wskazuje to, iż męska płć psychologiczna w przypadku nieletnich dziewcząt stanowić może czynnik predysponujący do wykazywania agresywności jako trwałej cechy psychicznej i tendencji do reagowania, z kolei przypisywanie sobie właściwości kobiecych przez chłopców hamuje u nich tego typu skłonności.

Uzyskane wyniki pozwalają łączyć męską płć psychologiczną z przejawami zachowań agresywnych, natomiast żeńską ukazują jako czynnik zapobiegający tego typu tendencjom. Związki te zostały zweryfikowane na podstawie uzyskanych korelacji wymiarów męskość i kobiecość ze skalą agresji.

6.7. Agresja a męskość i kobiecość

Wymiar męskości w grupie dziewcząt korelował pozytywnie z ogólnym wskaźnikiem agresywności ($r = 0,30$), agresją fizyczną ($r = 0,48$) i werbalną ($r = 0,41$). Natomiast w grupie chłopców męskość wiązała się ze wszystkimi czynnikami skali agresji: z ogólnym wskaźnikiem agresywności ($r = 0,47$), agresją fizyczną ($r = 0,43$), werbalną ($r = 0,31$), a także z gniewem ($r = 0,41$) i wrogością ($r = 0,24$). Uzyskane związki potwierdzają wnioski sformułowane na podstawie analizy efektu interakcyjnego płci biologicznej i psychologicznej ze skalami agresji. Wymiarem, który sprzyja wystąpieniu zachowań nace-

chowanych agresją w przypadku badanych obu płci, jest wymiar męskości. Nie udało się natomiast otrzymać danych mogących wskazywać na związek między wymiarem kobiecości a niższymi wskaźnikami w zakresie agresywności. Wyniki sugerują jednak, iż to nie płeć biologiczna, lecz psychologiczna, w formie identyfikacji z cechami męskimi, stanowi dla nieletnich czynnik ryzyka w podejmowaniu się zachowań o charakterze przemocy.

6.8. Relacje między agresją i koherencją na tle płci psychologicznej

W grupie określonych płciowo dziewcząt uzyskano istotny statycznie negatywny silny związek ($r = -0,76$) między poczuciem zaradności a wrogością. Uzyskane korelacje przedstawione są w tabeli V. Wskazuje to, iż wysokie wyniki w zakresie zaradności (przekonania o posiadaniu wystarczających zasobów do poradzenia sobie z problemami) wiążą się z niskim poczuciem wrogości (nieufnego, podejrzliwego stosunku do innych). A zatem posiadanie pewności co do umiejętności efektywnego zmagania się z negatywnymi doświadczeniami życiowymi, poczucie kompetencji, nie sprzyja wykształcaniu się negatywnego nastawienia wobec innych ludzi i ich motywów. Biorąc pod uwagę, że grupa ta charakteryzuje się najniższym spośród wszystkich poziomem poczucia zaradności, można przypuszczać, iż posiadanie typowo kobiecych cech osobowościowych w połączeniu z patologicznymi warunkami środowiskowymi skutkuje nieefektywnymi sposobami radzenia sobie z zagrażającą sytuacją, a tym samym, niskim poczuciem zaradności życiowej i związaną z tym silną wrogością wobec innych.

W przypadku androgynicznych dziewcząt poczucie zaradności koreluje negatywnie na przeciętym poziomie z wrogością ($r = -0,45$). W przeciwieństwie do poprzedniej grupy, dziewczęta androgyniczne uzyskują dość wysokie wyniki w zakresie zaradności, prawdopodobnie dzięki typowej dla tej tożsamości elastyczności działania i wysokim zdolnościom adaptacyjnym. Silniejsze poczucie zaradności, przekonanie o umiejętności poradzenia sobie z zagrażającymi sytuacjami, wiąże się tu zatem z niższą podejrzliwością i nieufnością wobec innych i motywów ich działań. W grupie chłopców androgynicznych uzyskano natomiast istotny negatywny związek między poczuciem sensowności a gniewem ($r = -0,32$). Przekonanie o celowości istnienia jednostki oraz o tym, że warto podejmować wysiłek zmierzający do zmagania się z problemami, nie sprzyja zatem u chłopców o tym typie płci psychologicznej powstawaniu negatywnego napięcia fizjologicznego odczytywanego jako gniew. Ewentualne negatywne bodźce pojmowane są przez nich prawdopodobnie jako wpisane w sens istnienia, co wraz z nastawieniem na pokonywanie problemów nie powoduje silnego pobudzenia będącego podstawą dla

zachowań agresywnych. Tabela VI ukazuje uzyskane związki dla osób androgynicznych.

Liczne korelacje między zmiennymi agresja a koherencja otrzymano w grupie osób o nieokreślonej płci psychologicznej. U nieletnich dziewcząt poczucie sensowności, zaradności oraz ogólny wskaźnik koherencji pozostawały w silnym, negatywnym związku z agresją fizyczną (kolejno: $r = -0,76$, $r = -0,79$, $r = -0,74$). Ponadto czynnik zrozumienie pozostawał w silnym pozytywnym związku z agresją werbalną ($r = 0,84$). W grupie chłopców sensowność, zaradność oraz ogólna koherencja negatywnie korelowały z agresją fizyczną (kolejno: $r = -0,44$, $r = -0,59$ i $r = -0,54$), gniewem ($r = -0,47$, $r = -0,57$ i $r = -0,57$) oraz ogólną agresywnością ($r = -0,48$, $r = -0,55$ i $r = -0,52$). Wyniki te przedstawia tabela VII. Uzyskane związki wskazują, iż zgodnie z oczekiwaniami, koherencja oraz poszczególne jej komponenty stanowią czynnik pozostający w negatywnych relacjach z zachowaniami agresywnymi, choć o kierunku tej zależności wnioskować można będzie dopiero po przeprowadzeniu dalszych badań. Jediną zmienną powiązaną pozytywnie z koherencją, a dokładnie z poczuciem zrozumiałości, jest agresja werbalna. Sugeruje to, iż umiejętność poznawczego opracowania bodźców z otoczenia i adekwatnej oceny sytuacji nie zapobiega pojawieniu się negatywnych emocji (wyzwalanych przez odczytanie sytuacji jako zagrażającej), ale sprzyja rozładowaniu napięcia w sposób najbardziej akceptowany społecznie, a mianowicie poprzez agresję werbalną.

W grupie krzyżowo określonej płciowo uzyskano istotne związki jedynie w przypadku dziewcząt, i tak: ogólny poziom koherencji okazał się negatywnie związany z wrogością ($r = -0,64$), a poczucie zaradności z ogólną agresywnością ($r = -0,67$). Pozytywną wysoką korelację otrzymano między poczuciem zrozumienia a gniewem ($r = 0,86$). Zależności te ukazane są w tabeli VIII. Należy zauważyć, iż grupa męskich dziewcząt charakteryzuje się najwyższym poziomem zarówno ogólnej agresywności, jak i agresji fizycznej i werbalnej spośród całej badanej populacji. Uzyskane związki sugerują, że wysokie wskaźniki agresji (wrogość, agresja ogólna) łączą się w tej grupie z ogólnie słabo wykształconym poczuciem koherencji, a zwłaszcza jego wymiarem instrumentalnym (niskie poczucie zaradności, brak przekonania o posiadaniu odpowiednich zasobów do sprostania problemom). Doświadczenia zdobyte w środowisku wychowawczym wykształciły u dziewcząt krzyżowo określonych przeświadczenie o braku możliwości wpływu na rzeczywistość, co wraz z wysokim natężeniem u nich cech męskich, prowadzi do wrogiego nastawienia do innych ludzi i rozwiązywania problemów poprzez zachowania agresywne. Silny związek zrozumienia z gniewem wskazuje natomiast, iż poznawcza ocena sytuacji łączy się z powstaniem silnego napięcia fizjologicznego, a zatem można przypuszczać, że bodźce klasyfikowane są

przez nie głównie jako zagrażające, co powoduje pojawienie się negatywnych emocji, rozładowywanych prawdopodobnie przez dalsze zachowania agresywne.

7. Wnioski i podsumowanie

Przeprowadzone badania pozwoliły uzyskać interesujące wyniki w zakresie konfiguracji istotnych właściwości wpływających na społeczne funkcjonowanie człowieka, jakimi są koherencja i agresja. Zgodnie z osiągniętymi wcześniej rezultatami i intuicyjnymi przewidywaniami, nieletni z obu grup charakteryzowali się niższym niż typowy dla populacji poziomem koherencji. Jednocześnie czynnik płci biologicznej zaprezentował się jako nieistotny w różnicowaniu rezultatów tej zmiennej. Nieletnich cechuje zatem w pewnym stopniu poczucie nieprzewidywalności i niezrozumiałości bodźców, brak wystarczających zasobów pozwalających poradzić sobie z sytuacjami stresowymi i przekonanie o bezcelowości podejmowania wysiłku. Źródeł wykształcenia tego typu postaw upatrywać należy głównie w patologizacji najbliższego środowiska wychowawczego. Niski status społeczno-ekonomiczny rodzin, brak wsparcia emocjonalnego ze strony bliskich, brak poczucia bezpieczeństwa, narażenie na doznawanie przemocy, stawianie nieadekwatnych do wieku i płci wymagań, wykształciły w młodych ludziach tendencję do spostrzegania świata jako nieprzewidywalnego i zagrażającego, co przy niedostatku zasobów wewnętrznych i zewnętrznych i nieskuteczności podejmowanych działań spowodowało powstanie przeświadczenia o niemożności wpływu na bieg wydarzeń i bezcelowości podejmowania jakichkolwiek prób. Tym samym niskie poczucie koherencji uznać można za jeden z czynników sprzyjających nieprzystosowaniu społecznemu i przestępczości młodzieży. Przy braku różnic międzypłciowych zmienną, która wpływała na wyniki w zakresie koherencji, była płć psychologiczna badanych. Zgodnie z założeniami teoretycznymi, typem płci psychologicznej najbardziej sprzyjającym rozwinięciu się silnego poczucia zaradności jest androgynia. Tożsamość ta, według teorii schematów płciowych, cechuje jednostki najlepiej przystosowane społecznie, co zdaje się bezpośrednio wiązać z wysokim poczuciem własnej skuteczności i kompetencji w radzeniu sobie z sytuacjami trudnymi, także w przypadku specyficznej populacji, jaką stanowią nieletni. Jednak wymiarem, który w największym stopniu zdaje się determinować różnice poziomu koherencji, okazał się wymiar męskości. Identyfikacja z cechami, zachowaniami i rolami kulturowo przypisywanymi mężczyznom, u nieletnich obu płci wzmacnia poczucie koherencji, co wskazuje, iż właściwości męskie stanowią dla tej grupy najbardziej przystosowawczy wzorzec do radzenia sobie z problemami.

W badaniach udało się uzyskać potwierdzenie dla ostatnich doniesień z zakresu problematyki agresywności nieletnich. Wykazano, iż dziewczęta i chłopcy charakteryzują się takim samym, wysokim poziomem manifestowania agresji w formie fizycznej, natomiast grupa dziewcząt osiągnęła wyższe rezultaty we wszystkich pozostałych czynnikach skali agresji (agresja ogólna, werbalna, gniew i wrogość). Uznając specyfikę badanej populacji (dziewczęta przebywające w domach poprawczych wydają się stanowić bardziej homogeniczną i silniej demoralizowaną grupę niż nieletni chłopcy), wskazano tym samym, że podział jedynie ze względu na płć biologiczną wydaje się niewystarczający dla zaobserwowania podłoża różnic w czynniku agresji. Użyteczny okazał się tu konstrukt płci psychologicznej, a zwłaszcza stopień identyfikacji z cechami męskimi. Wymiar męskości zdaje się sprzyjać doświadczaniu negatywnych emocji oraz podejmowaniu agresywnych zachowań zarówno u chłopców, jak i u dziewcząt. Jednak to „męskie dziewczęta” charakteryzują się najwyższym poziomem agresywności, co wskazuje, iż męska płć psychologiczna w przypadku tej grupy stanowić może czynnik ryzyka dla zachowań nacechowanych przemocą i prowadzić do przestępczości.

Wyniki pozwoliły także sformułować wniosek, iż poziom koherencji i poszczególne jego komponenty różnicują wyniki w skali agresji, a kierunek tych związków okazał się zgodny z oczekiwaniami. Wysoki poziom koherencji wiąże się na ogół z mniejszą skłonnością do doświadczania negatywnego pobudzenia, nastawień i zachowań agresywnych. Pozytywny związek uzyskany w zakresie agresji werbalnej sugeruje, iż nawet silne poczucie koherencji nie zabezpiecza w pełni przed odczuwaniem negatywnych emocji w odpowiedzi na sytuacje zagrażające, które jednak rozładowywane są poprzez w miarę aprobowany społecznie, a zatem najbardziej adaptacyjny sposób: poprzez agresję werbalną. Zmienna modyfikująca w jakimś stopniu zależność między koherencją a agresją stanowi płć psychologiczna determinująca zarówno liczbę, jak i natężenie otrzymywanych korelacji. Sugeruje to, iż konstrukt ten może być uznany za użyteczny przy prowadzeniu dalszych badań nad populacją nieletnich.

Dokonana analiza umożliwiła przybliżenie niezbadanego do tej pory aspektu osobowościowego nieletnich, a mianowicie relacji, jakie zachodzą między koherencją a agresją. Tym samym wskazała kolejną sferę zaburzeń w funkcjonowaniu tej populacji, której podłoża stanowią niewykształcone właściwie przekonania na temat świata, umiejętności radzenia sobie i motywacji do podejmowania wyzwań, wpływające na podejmowanie nieefektywnych, a zarazem zagrażających sobie i innym, działań o charakterze agresywnym. Biorąc pod uwagę, iż u podłoża tych nieprawidłowości leżą głównie zaburzenia w procesie wychowawczym, zyskujemy ważne wskazówki dla profilaktyki i resocjalizacji. Stawianie nielet-

nim jasnych norm i wymagań, wykształcanie poczucia sprawstwa, wzmocnianie zasobów, udzielanie wsparcia i podwyższanie poczucia własnej wartości, pomoc może rozwinąć bardziej efektywne sposoby radzenia sobie ze stresem, a tym samym zahamować wrogość w stosunku do otoczenia i podejmowanie gwałtownych, agresywnych działań w celu rozładowania napięcia. Interesująca wydaje się także perspektywa płci psychologicznej pozwalająca stwierdzić, iż decydującą rolę w zakresie obu zmiennych (koherencja i agresja) pełni identyfikacja z męskimi cechami i zachowaniami. O ile w przypadku poczucia koherencji właściwości męskie zdają się pełnić pozytywną rolę, to w zakresie agresywności stanowią czynnik predysponujący do większego natężenia negatywnych emocji i zachowań. Zwraca tu uwagę zwłaszcza grupa nieletnich dziewcząt, u których przyjęcie męskiej tożsamości płciowej wiąże się z najpoważniejszymi spośród całej badanej populacji zaburzeniami sfery emocji i zachowania manifestującymi się zarówno wysokim ogólnym poziomem agresywności, jak i agresji fizycznej i werbalnej. Męska płć psychologiczna wydaje się więc determinować u dziewcząt zachowania agresywne, a tym samym stanowić ważny czynnik ryzyka przemocy. W sytuacji rosnącej skali zjawiska przestępczości wśród dziewcząt, a także znacznej brutalizacji ich zachowań, wyniki badań ukazujące psychologiczne czynniki mogące leżeć u źródeł tych tendencji stanowią ważny przyczynek do oddziaływań wychowawczych wobec tej grupy.